

Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
E-mail: sead.selimovic20@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1627-3305

Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94(497.6)"1948/1991" (093)

314.314.1:316.34(497.6 Bosansko podrinje)"1948/1991"

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2022.5.7.217>

ETNIČKA STRUKTURA STANOVNIŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE OD 1948. DO 1991. GODINE S POSEBNIM AKCENTOM NA BOSANSKO PODRINJE

Apstrakt: Drugi svjetski rat je, osim ljudskih gubitaka, nanio veliku štetu privredi Bosne i Hercegovine, posebno industriji koja je bila izložena teškim razaranja i oštećenjima. Slično stanje bilo je i u Bosanskom podrinju, te cijeloj sjeveroistočnoj Bosni, gdje su porušeni mnogi stambeni objekti.

Komunistička partija na prostoru sjeveroistočne Bosne nije bila aktivna, pa je ostavila prostor za djelovanje svojim političkim i ideološkim protivnicima. Po okolnim šumama kretale su se manje ili veće „četničke i ustaške grupe“, koje su napadale lokalno stanovništvo, maltretirali ih i pljačkali.

Period mira i stabilnosti od 1945. do 1991. godine omogućio je, između ostalog, snažan ekonomski, obrazovni, kulturni i demografski razvoj Bosne i Hercegovine.

Bosna i Hercegovina je nakon završetka Drugog svjetskog rata imala površinu 51.121 km². Na tom prostoru živjelo je, prema popisu stanovništva 1948. godine, 2.565.277 stanovnika. Lica muškog spola bilo je 1.237.381 a ženskog 1.327.896. Domaćinstava je bilo 498.294.

Prema popisu stanovništva 1948. godine Srba je bilo 1.136.116 (44,29%), Bošnjaka 788.384 (30,73%), Hrvata 614.142 (23,94%), Slovenaca 4.338 (0,17%), Makedonaca 675 (0,03%), Crnogoraca 3.094 (0,12%), ostalih Slavena 12.947 (0,50%), neslavena 5.338 (0,21%) i nepoznato 193 (0,007%).

Bosansko podrinje je 1948. godine činilo osam kotara (srezova): Bijeljina, Foča, Goražde, Rogatica, Srebrenica, Višegrad, Vlasenica i Zvornik. Bratunac je u to vrijeme bio u Srežu Srebrenica, a Čajniče u Srežu Goražde. Na tom području živjelo je 326.930 stanovnika. Bošnjaka je bilo 123.798 (37,87%), Srba 199.232 (60,94%), Hrvata 2.938 (0,90%), Slovenaca 78 (0,02%), Makedonaca 41 (0,01%), Crnogoraca 194 (0,06%), ostalih Slavena 144 (0,04%), neslavena 194 (0,06%) i nepoznato 21 (0,006%). Bošnjaci su 1948. godine činili većinu stanovništva u srezovima Goražde i Zvornik a Srbi u

srezovima Bijeljina, Foča, Rogatica, Srebrenica, Višegrad i Vlasenica.

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 4.377.033 stanovnika. Najbrojniji narod bili su Bošnjaci kojih je bilo 1.902.956 ili 43,50%. Srba je bilo 1.366.104 ili 31,21%, Hrvata 760.852 ili 17,38%, Jugoslavena 242.682 ili 5,54%, ostalih 104.439 ili 2,38%.

Na području Bosanskog podrinja živjelo je, prema popisu stanovništva 1991. godine, 412.729 stanovnika što je za 10.136 ili 2,52% stanovnika više u odnosu na 1981. godinu. U etničkoj strukturi stanovništva najbrojniji su bili Bošnjaci kojih je bilo 223.955 (54,26%). Srba je bilo 170.402 (41,29%), Hrvata 1.312 (0,32%), Jugoslavena 8.451 (2,05%) i Ostalih 8.960 (2,17%).

U periodu od 1948. do 1991. godine broj stanovnika Bosne i Hercegovine povećao se sa 2.565.277 na 4.377.033, što predstavlja povećanje za 1.811.756 osoba (70,62%). Broj Bošnjaka povećan je sa 788.384 na 1.902.956 osoba, što je povećanje od 1.114.572 osobe (141,37%). Srbi su zabilježili povećanje sa 1.136.116 na 1.366.104 osobe, što predstavlja povećanje 229.988 osoba (20,24%), a Hrvati sa 614.142 na 760.852 osobe, što je povećanje 146.710 osoba (23,89%). Broj ostalih se povećao sa 26.585 na 104.439 osoba, što predstavlja povećanje od 320.536 osoba (1205,70%).

Bošnjaci su 1948. godine činili 30,73% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine, Srbi 44,29%, Hrvati 23,94% a Ostali 1,04%. Godine 1991. Bošnjaci su činili 43,50%, Srbi 31,21%, Hrvati 17,38% i Ostali 7,93% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine.

Na području Bosanskog podrinja broj stanovnika se, u periodu 1948-1991. godine, povećao sa 326.930 na 412.729, što predstavlja povećanje od 85.799 osoba (26,24%). Bošnjaci su imali povećanje sa 123.798 na 223.965 osoba, što predstavlja povećanje od 100.167 osoba (80,90%). Srbi su zabilježili smanjenje sa 199.322 na 170.402 osobe, što predstavlja smanjenje od 29.396 osoba (14,51%), a Hrvati sa 2.938 na 1.312 osobe, što je smanjenje za 1.626 osoba (55,66%). Broj Ostalih se povećao sa 672 na 8.960 osoba, što je povećanje od 16.739 osoba (2490,92%).

Bošnjaci su 1948. godine činili 37,87% ukupnog stanovništva Bosanskog podrinja, Srbi 60,94%, Hrvati 0,90% a Ostali 0,21%. Godine 1991. Bošnjaci su činili 54,26%, Srbi 41,29%, Hrvati 0,32% i Ostali 0,40% ukupnog stanovništva Bosanskog podrinja.

Broj Bošnjaka se u socijalističkom periodu, u ukupnom stanovništvu Bosanskog podrinja, kontinuirano povećavao usljed stabilog prirodnog priraštaja, mira, razvijene privrede, zdravstva te činjenice da se značajan broj Bošnjaka „krio“ u Jugoslavenima i drugim grupama. U isto vrijeme se smanjivao broj Srba i Hrvata u ukupnom stanovništvu ovoga područja. Bilo je to, prije svega, zbog odlaska Srba i Hrvata u susjednu Srbiju, odnosno Hrvatsku radi zaposlenja ili školovanja.

Gljučne riječi: Bosna i Hercegovina, Bosansko podrinje, etnička struktura stanovništva, period 1948-1991, Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Ostali, mir.

ETHNIC STRUCTURE OF THE POPULATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA FROM 1948 TO 1991 WITH SPECIAL ACCENT TO THE BOSNIAN PODRINJE

Abstract: *In addition to human losses, the Second World War caused great damage to the economy of Bosnia and Herzegovina, especially to the industry that was exposed to severe destruction and damage. The situation was similar in the Bosnian Podrinje, and in the whole of northeastern Bosnia, where many residential buildings were destroyed.*

The Communist Party was not active in northeastern Bosnia, leaving room for its political and ideological opponents. More or less „Chetnik and Ustasha groups“ were moving around the surrounding forests, attacking the local population, harassing and looting them.

The period of peace and stability from 1945 to 1991 enabled, among other things, the strong economic, educational, cultural and demographic development of Bosnia and Herzegovina.

After the end of the Second World War, Bosnia and Herzegovina had an area of 51,121 km². According to the 1948 census, 2,565,277 people lived in the area. There were 1,237,381 males and 1,327,896 females. There were 498,294 households. According to the 1948 census, there were 1,136,116 Serbs (44.29%), 788,384 Bosniaks (30.73%), 614,142 Croats (23.94%), 4,338 Slovenes (0.17%), and 675 Macedonians (0.03%), Montenegrins 3,094 (0.12%), other Slavs 12,947 (0.50%), non-Slavs 5,338 (0.21%) and unknown 193 (0.007%).

In 1948, the Bosnian Podrinje consisted of eight districts (counties): Bijeljina, Foča, Goražde, Rogatica, Srebrenica, Višegrad, Vlasenica and Zvornik. At that time, Bratunac was in the Srebrenica County, and Čajniče was in the Goražde County. In this area lived 326,930 inhabitants. There were 123,798 Bosniaks (37.87%), 199,232 Serbs (60.94%), 2,938 Croats (0.90%), 78 Slovenes (0.02%), 41 Macedonians (0.01%), and 194 Montenegrins. 0.06%), other Slavs 144 (0.04%), non-Slavs 194 (0.06%) and unknown 21 (0.006%).

In 1948, Bosniaks made up the majority of the population in the counties of Goražde and Zvornik, and Serbs in the counties of Bijeljina, Foča, Rogatica, Srebrenica, Višegrad and Vlasenica. According to the 1991 census, there were 4,377,033 inhabitants in Bosnia and Herzegovina. The most numerous people were Bosniaks, of whom there were 1,902,956 or 43.50%. There were 1,366,104 Serbs or 31.21%, 760,852 Croats or 17.38%, 242,682 Yugoslavs or 5.54%, the other 104,439 or 2.38%.

According to the 1991 census, there were 412,729 inhabitants in the Bosnian Podrinje area, which is 10,136 or 2.52% more than in 1981. In the ethnic structure of the population, the most numerous were Bosniaks, who numbered 223,955 (54.26%). There were 170,402 Serbs (41.29%), 1,312 Croats (0.32%), 8,451 Yugoslavs (2.05%) and 8,960 others (2.17%).

In the period from 1948 to 1991, the population of Bosnia and Herzegovina increased from 2,565,277 to 4,377,033, which is an increase of 1,811,756 persons (70.62%). The number of Bosniaks increased from 788,384 to 1,902,956 persons, which is an increase of 1,114,572 persons (141.37%). Serbs recorded an increase from 1,136,116 to 1,366,104 persons, an increase of 229,988 persons (20.24%), and Croats from 614,142 to 760,852 persons, an increase of 146,710 persons (23.89%). The number of others increased from 26,585 to 347,121 people, which is an increase of 320,536 people (1205.70%). In 1948, Bosniaks made up 30.73% of the total population of Bosnia and Herzegovina, Serbs 44.29%, Croats 23.94% and Others 1.04%. In 1991, Bosniaks accounted for 43.50%, Serbs 31.21%, Croats 17.38% and Others 7.93% of the total population of Bosnia and Herzegovina.

In the area of the Bosnian Podrinje, the number of inhabitants, in the period 1948-1991. year, increased from 326,930 to 412,729, which is an increase of 85,799 people (26.24%). Bosniaks had an increase from 123,798 to 223,965 persons, which is an increase of 100,167 persons (80.90%). Serbs recorded a decrease from 199,322 to 170,402 persons, which is a decrease of 29,396 persons (14.51%), and Croats from 2,938 to 1,312 persons, which is a decrease of 1,626 persons (55.66%). The number of Others increased from 672 to 17,411 persons, which is an increase of 16,739 persons (2490.92%).

In 1948, Bosniaks made up 37.87% of the total population of the Bosnian Podrinje, Serbs 60.94%, Croats 0.90% and Others 0.21%. In 1991, Bosniaks made up 54.26%, Serbs 41.29%, Croats 0.32% and Others 0.40% of the total population of the Bosnian Podrinje.

During the socialist period, the number of Bosniaks in the total population of the Bosnian Podrinje continuously increased due to stable natural growth, peace, developed economy, health and the fact that a significant number of Bosniaks „hid“ in Yugoslavs and other groups. At the same time, the number of Serbs and Croats in the total population of this area was decreasing. This was, first of all, due to the departure of Serbs and Croats to neighboring Serbia, ie Croatia for employment or education.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, Bosnian Podrinje, ethnic structure of the population, period 1948-1991, Bosniaks, Serbs, Croats, Others, peace.*

Uvod

Drugi svjetski rat je, osim ljudskih gubitaka, nanio veliku štetu privredi Bosne i Hercegovine, posebno industriji koja je bila izložena teškim razaranjima i oštećenjima. Opljačkane su i odnesene mnoge mašine i instalacije koje je okupator montirao u svojoj ili drugim okupiranim zemljama. Postrojenja i prirodna bogatstva koja su ostala bezobzirno su i prekomjerno eksploatirana.

Naročiti interes pokazivali su okupatori za drvo, ugalj, boksit, željeznu rudu, neke proizvode hemijske industrije i poljoprivrede.

U Bosni i Hercegovini je uništeno ili oštećeno 130 većih industrijskih preduzeća i 24 rudnika. Uništeno je 95 pilana koje su imale 209 gatera.¹ Osim toga gotovo sve saobraćajne komunikacije bile su uništene kao i najveći dio poljoprivrednog inventara, a stočni fond je smanjen za više od 70%.² Ukupna ratna šteta u Bosni i Hercegovini bila je procijenjena na 161.048.575.264 dinara.³

U uskoj vezi sa uništenjem privrednih, a posebno industrijskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini bilo je i sistematsko uništavanje javnih, stambenih i drugih zgrada. U 67 mjesta na teritoriji Bosne i Hercegovine uništene su ili oštećene zgrade u kojima su bili smješteni okružni i sreski sudovi, porušeno je 86, a oštećeno 54 zgrade koje služe za smještaj administracije, uprave, žandarmerije, policije i drugih organa. Ukupno je okupator ošteti ili uništio 550.302 seoske i gradske zgrade.⁴

Slično stanje bilo je i u Tuzlanskom okrugu u čijem sastavu je bilo 12 srezova: Zvornički, Vlasenički, Srebrenički, Bijeljinski, Bosanskošamački, Brčanski, Ugljevički, Loparski, Gradačački, Kladanjski, Lukavački i Tuzlanski.⁵

¹ Grupa autora, *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, knj. 2, Sarajevo 1990, 13. (dalje: *Istorija*, II).

² Seka Brkljača, Muhidin Pelešić, Husnija Kamberović, Bosna i Hercegovina u toku Drugog svjetskog rata, u *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo 1994, 307.

³ Zemaljska komisija za ratnu štetu izvijestila je Generalni sekretarijat Predsjedništva vlade NR Bosne i Hercegovine 31. avgusta 1946. godine o ratnoj šteti pričinjenoj na teritoriji Bosne u Hercegovine u periodu od 1941. do 1945. godine. Podaci su prikupljeni u vremenu od 20. avgusta 1945. do 20. avgusta 1946. godine. Komisija je bila mišljenja da se prikupljeni podaci mogu smatrati konačnim jer su zbirni spiskovi primljeni od svih sreskih, gradskih i reonskih narodnih odbora. Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo (dalje: ABiH), *fond Zemaljska komisija za ratnu štetu* (dalje: fond ZKRŠ), kutija 27. Pregled ratne štete na teritoriji Narodne Republike Bosne i Hercegovine. Sarajevo, 31. avgusta 1946. godine; Sead Selimović, *Obnova i konsolidacija privrednih preduzeća Tuzlanskog okruga 1945-1952. godine*, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 46, god. 46, Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2016, 189-208.

⁴ ABiH, fond ZKRŠ, K-27. Pregled ratne štete na teritoriji Narodne Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 31. avgusta 1946. godine.

⁵ U toku NOB-a stvorena je DFJ, u kojoj je Bosna i Hercegovina stekla status ravnopravne federalne jedinice. Opređeljenje o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu potvrđeno je odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, čime je Bosna i Hercegovina dobila svoje teritorijalno jedinstvo, posljednji put prekinuto zavodjenjem šestojanuarske diktature i Sporazumom Cvetković – Maček. Iako je tokom trajanja NOR-a inicirano pitanje teritorijalnog ustrojstva Bosne i Hercegovine (odluka ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu o ustroju i radu NOO-a i NO skupština u Federalnoj Bosni i Hercegovini), konačnu odluku o tome donijelo je Predsjedništvo Narodne skupštine Bosne i Hercegovine u Sarajevu 16. avgusta 1945. godine. Predsjedništvo Narodne skupštine Bosne i Hercegovine donijelo je Zakon o teritorijalnoj podjeli Federalne Bosne i Hercegovine na okruge, srezove i područja mjesnih narodnih odbora. Ovim zakonom je Bosna i Hercegovina podijeljena na 7 okruga, 77 srezova i 1.280 područja mjesnih narodnih odbora. Grad

Osim industrijskih, u Tuzlanskom okrugu, porušeni su mnogi stambeni objekti. U Vlasenici je porušeno 6.042 kuće, Zvorniku 3.847, Loparama 1.191, Tuzli 1.081, Kladnju 889, Srebrenici 850, Suhom Polju 729, Brčkom 701, Lukavcu 664, Bijeljini 422 i Gradačcu 177 kuća.⁶

Obnova ratom opustošene zemlje, odvijala se u skladu s planovima nove – komunističke vlasti. Međutim, bilo je mnogo problema: objektivnih i subjektivnih.

Djelovanje protukomunističkih grupa

Komunistička partija na prostoru sjeveroistočne Bosne nije bila aktivna, pa je ostavila prostor za djelovanje svojim političkim i ideološkim protivnicima. U mnogim naseljima, Tuzlanskog okruga i Bosanskog podrinja, kretale su se, po okolnim šumama, manje ili veće „četničke i ustaške grupe“, koje su napadale lokalno stanovništvo, maltretirali ih i pljačkali.⁷

Sarajevo izdvojen je u posebno područje narodne vlasti i podijeljen na rejone. Osim toga u samostalna područja narodne vlasti izdvojeni su i gradovi: Banja Luka, Bihać, Mostar, Travnik, Tuzla, Bijeljina, Brčko, Zenica. Prema navedenom Zakonu teritorija Bosne i Hercegovine podijeljena je na slijedeće okruge: Sarajevski, Hercegovački, Travnički, Banjalučki, Bihaćki, Dobojski, Tuzlanski. *Službeni list Federalne Bosne i Hercegovine* (dalje: *Sl. list F BiH*), broj 11, godina I, od 18. augusta 1945. Podaci o broju mjesnih narodnih odbora se razlikuju u Zakonu o teritorijalnoj podjeli Federalne Bosne i Hercegovine od podataka iznesenih u literaturi. Tako je u pomenutom Zakonu na četvrtoj stranici navedeno 1.280 mjesnih područja, dok u *Istoriji SK BiH*, 2, na str. 25 se navodi postojanje 1.293 mjesna narodna odbora. Vidi i: Sead Selimović, Senaid Hadžić, *Tuzlanski kraj 1851-1991: demografske i socijalne promjene*, Off-set, Tuzla 2007. (dalje: S. Selimović, S. Hadžić, *Tuzlanski kraj 1851-1991*); Sead Selimović, *Obnova i konsolidacija privrednih preduzeća Tuzlanskog okruga 1945-1952. godine*, *Glasnik arhiva i arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, broj 46, Sarajevo 2016, 189-208; Sead Selimović, *Obnova naselja Tuzlanskog okruga porušenih u Drugom svjetskom ratu*, *Arhivska praksa*, broj 19, Tuzla 2016, 514-526.

⁶ ABiH, Uprava tehničkih baza (dalje: UTB), dok. br. 703/1946, *Referat Građevinskog odjeljenja OKNOT-a za konferenciju obnove naselja o obnovi naselja na teritoriji tuzlanskog okruga*, Tuzla, 18. 7. 1946; O ratnim razaranjima u Drugom svjetskom ratu na području Tuzlanskog okruga vidi: S. Selimović, S. Hadžić, *Tuzlanski kraj 1851-1991*, 150-163; Sead Selimović, *Obnova naselja Tuzlanskog okruga porušenih u Drugom svjetskom ratu*, *Arhivska praksa*, br. 19, god. 19, Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla 2016, 514-526; Sead Selimović, *Političke i društveno-ekonomske promjene u Bijeljini od 1945. do 1953. godine*, *Historijski pogledi*, god. 3, br. 4 Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla 2020, 178-204. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.4.178>).

⁷ Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: ATK), Oblasni komitet Saveza komunista (OBK SK) Tuzla, Naknadno pronađeni i evidentirani dokumenti (1951; 1952; 1958. i 1961), K-5, fasc. 3, dok. br. 887/51, *Izveštaj instruktorske grupe CK KP BiH o obilasku partijske organizacije srebreničkog sreza*, Sarajevo, 6.3.1951. godine; Sead Selimović, *Političke i društveno-ekonomske promjene u Bijeljini od 1945. do 1953. godine*, *Historijski pogledi*, god. 3, br. 4 Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla 2020, 178-204. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.4.178>).

Četnici su bili organizovani u grupama pet do deset ljudi, a negdje i stotinjak, kao što je bilo na Majeveci i Ozrenu. Oni su bili vrlo aktivni u Posavini, Semberiji i drugim prostorima.⁸

Djelovanje „reakcije“ poprimalo je nove forme u cijeloj Bosni i Hercegovini, Tuzlanskom okrugu i Bosanskom podrinju. U selu „Bošnjaci“ na prostoru Posavine, narod je razglasio kako je vidio „Majku Božju“ u tamošnjim šumama, pa je nosio hranu za nju u skladu sa narodnim običajima.⁹ Time su oni, u stvari, osiguravali preživljavanje ustašama koji su se krili u šumama. „Uticaj hrvatske reakcije prema Hrvatima ogledao se i u tome što su hrvatske seljanke na pijacama primale kune a ne dinare, jer im je rečeno da će dinari izgubiti vrijednost a da će kune ponovo biti u prometu“.¹⁰

Srpske protukomunističke grupe bile su vrlo aktivne. One su se infiltrirale u lokalno stanovništvo i govorili narodu „da čekaju dolazak Engleza i da će se Kralj Petar II. Karađorđević vratiti u zemlju“. Osim toga, oni su isticali da će u „Jugoslaviji ostati ona vojska koju postavi kralj“, a to nikako nije NOVJ.¹¹ Narodu je pričano da će monarhija biti obnovljena jer „ne može biti država bez kralja“, zatim, da će doći do sukoba između Saveznika i SSSR-a, te da Tito Srbima ne može biti dobar: „Kako Tito kao Hrvat može biti bolji za nas od kralja koji je Srbin“.¹²

Izuzetno snažne su bile i bošnjačke protukomunističke grupe. U naseljima sjeveroistočne Bosne uticali su na seljake da se ne trude mnogo na sređivanju ljetine (žetvi, branju šljiva itd) „jer će svakako država uzeti od seljaka sav višak njegovih proizvoda.“¹³ Osim toga, na dovama su „hodže govorile kako svaka vlast koja ne vjeruje u Boga mora da propadne“.¹⁴

Protv komunističke vlasti djelovali su i bivši zarobljenici, povratnici iz Njemačke, Belgije i Nizozemske. Oni su razvili aktivnosti na cijelom prostoru Bosanskog podrinja. Bivši zarobljenici su govorili o svom lijepom životu u Francuskoj, Belgiji i Nizozemskoj, o tome kako su tamo čitavi gradovi ostali neporušeni, saobraćaj je funkcionirao, te da se „čude pustoši koju vide u

⁸ ATK, Okružni komitet Komunističke partije Jugoslavije (OK KPJ) Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. 042/1, *Izveštaj OK KPJ Tuzla o političkoj situaciji na tuzlanskom okrugu upućen PK KPJ BiH*, Tuzla, 19. 8. 1945. godine.

⁹ ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. 014/1, *Izveštaj OK KPJ Tuzla upućen Pokrajinskom komitetu Komunističke partije Jugoslavije (dalje: PK KPJ) za Bosnu i Hercegovinu*, Tuzla, 3. 7. 1945. godine.

¹⁰ ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. 014/1, *Izveštaj OK KPJ Tuzla upućen PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu*, Tuzla, 3. 7. 1945. godine.

¹¹ ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. 014/1, *Izveštaj OK KPJ Tuzla upućen PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu*, Tuzla, 3. 7. 1945. godine.

¹² ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. Ib13/1, *Izveštaj Sreskog komiteta KPJ Zvornik o radu i stanju partijske organizacije upućen OK KPJ Tuzla*, Zvornik, 23. 7. 1945.

¹³ ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. II a3/3, *Izveštaj OK KPJ Tuzla o agitaciji i propagandi upućen PK KPJ BiH*, Tuzla, 26. 7. 1945.

¹⁴ ATK, OK KPJ Tuzla, K-3, fasc. 2, dok. br. Ib140/1, *Izveštaj OK KPJ Tuzla o političkoj situaciji i radu partijske organizacije na tuzlanskom okrugu upućen PK KPJ BiH*, Tuzla, 3.8.1946.

Jugoslaviji“, tumačeći, „da tako ne bi bilo da Jugoslavija nije zaratila sa Njemačkom“.¹⁵

Protukomunističke grupe razvijale su svoje aktivnosti i protiv „dobrovoljnog rada“, ističući „da je to kuluk, i kako se na silu gone seljaci na dobrovoljne radove, dok građani i radnici ne idu na takve radove.“¹⁶

Etnička struktura stanovništva

Bosna i Hercegovina je nakon završetka Drugog svjetskog rata imala površinu 51.121 km². Na tom prostoru živjelo je, prema popisu stanovništva 1948. godine, 2.565.277 stanovnika. Lica muškog spola bilo je 1.237.381 a ženskog 1.327.896. Domaćinstava je bilo 498.294.¹⁷

Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine može se analizirati na osnovu pokazatelja iz popisa stanovništva 1948. godine (Tabela 1).¹⁸

Tabela 1.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 1948. godine, u brojkama										
	Ukupno	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Slovenici	Makedonci	Crnogorci	Ostali Slaveni	Neslaveni	Nepoznato
BiH	2565277	788384	1136116	614142	4338	675	3094	12947	5338	193

Podaci u tabeli pokazuju da je u Bosni i Hercegovini, prema popisu stanovništva 1948. godine živjelo 2.565.277 stanovnika. Srba je bilo 1.136.116 (44,29%), Bošnjaka¹⁹ 788.384 (30,73%), Hrvata 614.142 (23,94%), Slovenaca

¹⁵ ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. II a3/3, *Izveštaj OK KPJ Tuzla o agitaciji i propagandi upućen PK KPJ BiH*, Tuzla, 26. 7. 1945. godine; Sead Selimović, *Političke i društveno-ekonomske promjene u Zvorniku od 1945. do 1953. godine*, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 48, god. 48, Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2018, 177-204.

¹⁶ ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. II a3/3, *Izveštaj OK KPJ Tuzla o agitaciji i propagandi upućen PK KPJ BiH*, Tuzla, 26. 7. 1945. godine.

¹⁷ *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knj. 1, Stanovništvo po polu i domaćinstva, Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku i evidenciju, Beograd, 1951, 300-301. (dalje: *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knj. 1).

¹⁸ Vidi: *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knj. 1, Stanovništvo po polu i domaćinstva, Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku i evidenciju, Beograd, 1951; Vidi i: *Statistički godišnjak 1945-1953*, Narodna Republika Bosna i Hercegovina, Zavod za statistiku i evidenciju, Sarajevo, 1954, 44-49. (dalje: *Statistički godišnjak 1945-1953*).

¹⁹ U Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji Bošnjaci nisu bili nacionalno priznati i mogli su se na popisima stanovništva 1948. i 1953. godine izjasniti kao „Neopredijeljeni“, odnosno

4.338 (0,17%), Makedonaca 675 (0,03%), Crnogoraca 3.094 (0,12%), ostalih Slavena 12.947 (0,50%), neslavena 5.338 (0,21%) i nepoznato 193 (0,007%).

Etnička struktura stanovništva Bosanskog podrinja, po srezovima, može se vidjeti iz tabele 2.²⁰

Tabela 2.

Stanovništvo Bosanskog podrinja prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 1948. godine, u brojkama										
Srez	Ukupno	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Slovenci	Makedonci	Crnogorci	Ostali Slav.	Neslavni	Nepoznato
Bijeljina	77.482	14.145	62.074	856	33	22	17	192	40	3
Foča	39.171	14.273	24.303	444	11	3	102	13	20	2
Goražde	33.409	20.730	12.419	184	6	4	41	6	18	1
Rogatica	29.701	14.333	15.218	131	4	5	8	1	1	---
Srebrenica	39.954	19.671	20.195	52	2	---	4	6	24	---
Višegrad	29.897	10.767	18.303	781	8	4	20	5	9	---
Vlasenica	27.305	4.537	22.523	224	8	1	1	4	5	2
Zvornik	50.011	25.342	24.287	266	6	2	1	17	77	13
Bos. po drinje	326930	123.798	199.322	2.938	78	41	194	144	194	21

Bosansko podrinje je 1948. godine činilo osam kotara (srezova): Bijeljina, Foča, Goražde, Rogatica, Srebrenica, Višegrad, Vlasenica i Zvornik. Bratunac je u to vrijeme bio u Srezu Srebrenica, a Čajniče u Srezu Goražde. Na tom području živjelo je 326.930 stanovnika. Bošnjaka je bilo 123.798 (37,87%), Srba 199.232 (60,94%), Hrvata 2.938 (0,90%), Slovenaca 78 (0,02%), Makedonaca 41 (0,01%), Crnogoraca 194 (0,06%), ostalih Slavena 144 (0,04%), neslavena 194 (0,06%) i nepoznato 21 (0,006%).

„Jugoslaveni-neopredijeljeni“, ili kao Srbi, Hrvati, Crnogorci itd. Zbog toga se jedan značajan broj Bošnjaka „krio“ u okviru navedenih naroda; Vidi: Sead Selimović, Utjecaj migracija na etničku i vjersku strukturu stanovništva Brčkog u socijalističkom periodu, *Migracije i Brčko: Zbornik radova*, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla 2020, 332-354.

²⁰ Vidi: *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knj. 1, Stanovništvo po polu i domaćinstva, Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku i evidenciju, Beograd 1951; *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knj. 9, Stanovništvo po narodnosti, Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1954, 418-436.

Bošnjaci su 1948. godine činili većinu stanovništva u srezovima Goražde i Zvornik a Srbi u srezovima Bijeljina, Foča, Rogatica, Srebrenica, Višegrad i Vlasenica.

Prvi Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine proglašen je na sjednici Ustavotvorne skupštine 31. decembra 1946. godine. Tada je odlučeno „da se Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine, usvojen na sjednici Ustavotvorne skupštine, proglasi i objavi narodima i građanima Narodne Republike Bosne i Hercegovine“.²¹ U članu prvom Ustava uređeno je da je Narodna Republika Bosna i Hercegovina „narodna država republikanskog oblika“. Tom odredbom uređen je status Bosne i Hercegovine kao države. Član drugi Ustava uređuje da se Bosna i Hercegovina, koristeći se svojim pravom na samoopredjeljenje, ujedinila sa Srbijom, Hrvatskom, Slovenijom, Makedonijom i Crnom Gorom u saveznu državu Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju i prenijela na FNRJ samo ona prava koja su saveznoj državi data Ustavom FNRJ.²²

U to vrijeme Bošnjaci nisu bili nacionalno priznati i ravnopravni sa ostalim narodima jugoslavenske federacije i ako su dali značajan doprinos konsolidaciji i pobjedi NOP-a u Drugom svjetskom ratu.

Kada je završen Drugi svjetski rat, umjesto ravnopravnosti, Bošnjacima je samo data „mogućnost da se mirnim evolutivnim putem nacionalno opredijele“. U državnom i partijskom vrhu postojalo je uvjerenje da su Bošnjaci vjerska grupa, čiji će se pripadnici, ovisno od svog kulturno-političkog napretka, nacionalno opredjeljivati kao Srbi, Hrvati, Crnogorci itd.

Tako su sva nastojanja koja su postojala u toku rata da se ide u pravcu službenog priznavanja Bošnjaka suspendovana političkim monopolom partije kao retrogradan čin i vraćena na predratno stanje. Dakle, iako su u toku narodnooslobodilačke borbe, a posebno u dokumentima ZAVNOBiH-a, uvažavani i tretirani kao ravnopravan narod, stare predrasude o Bošnjacima i islamu odnijele su prevagu. Bilo je to suprotno politici i stavovima koje su članovi Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) i borci Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a) formirali u toku rata o etničkoj strukturi Bosne i Hercegovine i o Bošnjacima kao posebnom narodu. Da ironija bude veća, taj zaokret prihvatili su i bošnjački partijsko-politički funkcioneri među kojima su Avdo Humo, Osman Karabegović, Hasan Brkić i drugi. Podržao ih je i veliki broj članova KPJ iz redova Bošnjaka kojima se priključio i veći dio tadašnje inteligencije.

Izjašnjavanjem Bošnjaka za srpsko ili hrvatsko nacionalno ime trebalo je odlučiti o nacionalnom karakteru Bosne i Hercegovine, da je „srpska“, odnosno „hrvatska“ zemlja. Iz tog procjepa bošnjačka partijska inteligencija nije znala da nađe izlaz. Moglo bi se reći da se ona u tom procjepu osjećala kao

²¹ Odluka Ustavotvorne skupštine Narodne Republike Bosne i Hercegovine o proglašenju Ustava Narodne Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 31. decembar 1946. godine.

²² Vidi: Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Beograd 1946; Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1946.

u svom prirodnom ambijentu. Ona je nastavila da se nacionalno opredjeljuje, jer je nastavila da lojalno služi režimu.²³

Bez obzira na politiku „nacionalnog opredjeljivanja“ Bošnjaci su uvijek, kada im je bila pružena prilika, jasno i u ogromnoj većini izražavali svoj poseban etnički i kulturni identitet. U prvom poslijeratnom popisu stanovništva u Jugoslaviji, Bošnjaci su imali mogućnost da se „opredijele“ kao pripadnici nekog drugog naroda (Srbi, Hrvati, Crnogorci i sl) ili da ostanu neopredijeljeni. Uputstvo za popis stanovništva 1948. godine napisao je visokorangirani partijski i državni funkcioner, Moša Pijade.²⁴ Tako je u Jugoslaviji 1948. godine bilo 810.126, a u Bosni i Hercegovini 788.403 nacionalno „neopredijeljenih“ Bošnjaka, dok se 22% ove populacije „opredijelilo“ (vlastitom voljom ili administrativno) za Srbe, Hrvate, Crnogorce itd. Tako su se Bošnjaci, po popisu iz 1948. godine, osim kao neopredijeljeni, izjasnili na slijedeći način: Muslimani-Srbi 72.008 osoba (muških 37.472, ženskih 34.356), Muslimani-Hrvati 25.301 (muških 13.219, ženskih 12.082), Muslimani-neopredijeljeni 788.382 (muških 385.010, ženskih 403.370).²⁵

U periodu etatizma u Jugoslaviji, od 1945. do 1950. godine, uspostavljen je politički sistem, započeta obnova zemlje, usvojen prvi petogodišnji plan, odgovoreno je na sovjetski hegemonizam i čvrsto kontroliran ukupan društveni život. U tim burnim političkim događajima predsjednik Prezidija Narodne skupštine Bosne i Hercegovine, od novembra 1946. do septembra 1948. godine, bio je Đuro Pucar, a u narednom periodu, do decembra 1953. godine, tu je funkciju obavljao Vlado Šegrt.²⁶

²³ Enver Radžić, „Tačka na veliko M.“, *Dani*, br. 199, Sarajevo, 30. mart 2001.

²⁴ Veselin Mitrašević (priredio), *Prvi (Osnivački) kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine (1-5. novembar 1948), Stenografske bilješke*, Sarajevo 1988, Pozdravni govor Moše Pijade, 18-22; *Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1950, 11-17.

²⁵ *Statistički godišnjak Narodne Republike Bosne i Hercegovine 1945-1953*, Sarajevo 1954, 44; ABiH, *fond Ministarstva industrije i rudarstava (MIR)*, godina 1949, kutija 24. Izvještaji. Savezni statistički zavod aktom strogo pov. broj 23/50, dostavlja Hasanu Brkiću podatke o popisu stanovništva. Sarajevo, 2. 3. 1950. godine.

²⁶ Vera Katz, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini u periodu 1945-1990*, u: *Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2010, 59. (dalje: V. Katz, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini u periodu 1945-1990*); Vidi i: Raif Dizdarević, *Sudbonosni podvig Jugoslavije: podsjećanje na historijsko NE staljinizmu, događaj koji je opredijelio budućnost Jugoslavije*, UMHIS, Sarajevo 2019.

Novi popis stanovništva Bosne i Hercegovine izvršen je 31. marta 1953. godine, a etnička struktura može se vidjeti u tabeli 3.²⁷

Tabela 3.

Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine prema popisu iz 1953. godine										
	Sve ga	Boš njaci	Srbi	Hrva ti	Slov enci	Maked Onci	Crn ogor ci	Česi, Poljaci Ukra. Rusi	Ost. nesl av.	Ost. Slav eni
BiH	2847790	891800	1264372	654229	6300	1884	7336	11223	548	10098

Po popisu stanovništva 1953. godine za sva lica jugoslavenskog porijekla, „koja nisu bliže nacionalno opredijeljeno“, što se prije svega odnosilo na Bošnjake, uvedena je nova statistička kategorija „Jugoslaven-neopredijeljen“. Takvih „neopredijeljenih Jugoslavena“ bilo je u Jugoslaviji 998.697, a u Bosni i Hercegovini 891.798 (31,32%).²⁸ Srba je bilo 1.264.372 (44,40%), Hrvata 654.229 (22,97%), Slovenaca 6.300 (0,22%), Makedonaca 1.884 (0,07%), Crnogoraca 7.336 (0,26%) i svih ostalih 21.869 (0,77%).

Etnička struktura stanovništva Bosanskog podrinja, prema popisu 1953. godine, po srezovima, može se vidjeti u tabeli 4.²⁹

Tabela 4.

Etnička struktura stanovništva Bosanskog podrinja prema popisu iz 1953. godine										
Srez	Sve ga	Boš njaci	Srbi	Hrva ti	Slov enci	Make donci	Crn ogor ci	Česi, Poljaci Ukra. Rusi	Ost. nesl ave.	Ost. Slav eni
Bije ljina	86865	15379	69189	1546	56	80	68	70	121	356
Fo ča	39178	17608	20519	411	30	10	435	14	1	150
Gora žde	36761	22619	13278	447	83	47	156	6	1	124
Roga tica	30334	15178	14887	137	7	8	25	1	3	88
Srebre nica	46647	22791	23545	106	11	2	6	2	3	181

²⁷ *Popis stanovništva 1953*, knjiga 1, vitalna i etnička obeležja: konačni rezultati za FNRJ i narodne republike, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1959, 54-62.

²⁸ *Statistički bilten*, br. 74. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981: Stanovništvo prema narodnosti. Rezultati po opštinama. Sarajevo 1982, 5.

²⁹ *Popis stanovništva 1953*, knjiga 1, vitalna i etnička obeležja: konačni rezultati za FNRJ i narodne republike, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1959, 54-62.

Više grad	36742	17046	19281	219	12	19	79	8	6	72
Vlase nica	30749	7762	22480	158	14	10	25	4	---	296
Zvo rnik	53639	25059	27920	243	24	8	19	14	11	341
Bosan. podr.	360915	143442	211099	3267	237	184	813	119	146	1608

U sastavu Bosanskog podrinja je 1953. godine bilo osam kotara (srezova): Bijeljina, Foča, Goražde, Rogatica, Srebrenica, Višegrad, Vlasenica i Zvornik. Na tom području živjelo je 360.195 stanovnika. Bošnjaka je bilo 143.442 (39,74%), Srba 211.099 (58,49%), Hrvata 3.267 (0,91%), Slovenaca 237 (0,07%), Makedonaca 184 (0,05%), Crnogoraca 813 (0,23%), Čeha, Poljaka, Ukrajinaca i Rusa 119 (0,03%), ostalih neslavena 146 (0,04%) te ostalih Slavena 1.608 (0,45%).

Bošnjaci su činili većinu stanovništva u srezovima Goražde i Rogatica, a Srbi u srezovima Bijeljina, Foča, Srebrenica, Višegrad, Vlasenica i Zvornik.

U toku januara 1953. godine u Jugoslaviji i Bosni i Hercegovini su donešeni ustavni zakoni. Nakon Ustavnog zakona o osnovama društvenog i političkog uređenja FNRJ i saveznim organima vlasti, od 13. januara 1953. godine, uslijedilo je donošenje republičkih ustavnih zakona.³⁰ Tako je 29. januara 1953. godine u Bosni i Hercegovini usvojen Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja Narodne Republike Bosne i Hercegovine i republičkim organima vlasti. Ovim zakonima značajno se proširila struktura parlamentarnih tijela. Saveznim Ustavnim zakonom došlo je do promjene u formiranju saveznog parlamenta (Narodne skupštine FNRJ), tako što je umjesto Saveznog vijeća i Vijeća naroda uvedeno Savezno vijeće i Vijeće proizvođača. Prema republičkom Ustavnom zakonu, Narodna skupština Narodne Republike Bosne i Hercegovine dobila je dva doma: Republičko vijeće sa 114 poslanika i Vijeće proizvođača sa 82 poslanika. Ovakva skupštinska struktura ostala je do donošenja novog Ustava 1963. godine. Dužnost predsjednika Narodne skupštine Bosne i Hercegovine, od decembra 1953. do juna 1963. godine, obavljao je Đuro Pucar.³¹

³⁰ *Novi Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije: Ustavni zakon od 13. I.1953. i Ustav od 31. I. 1946. (delovi koji nisu ukinuti)*, sa pogovorom prof. dr. Jovana Đorđevića, „Službeni list FNRJ“, Beograd 1953.

³¹ V. Katz, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini u periodu 1945-1990*, 62.

Novi popis stanovništva Bosne i Hercegovine izvršen je 1961. godine. Etnička struktura stanovništva može se vidjeti u tabeli 15.³²

Tabela 5.

Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine prema popisu iz 1961. godine											
	Sve ga	Bošnj aci	Srbi	Hrva ti	Slove nci	Make donci	Crno go rci	Alba nci	Mad ari	Ro mi	Jugo sla veni
BiH	3278053	842388	1406043	711666	5939	2391	12828	3642	1415	588	275864

U popisu iz 1961. godine uvedena statistička odrednica „Musliman u etničkom smislu“. Tom prilikom utvrđeno je da u Jugoslaviji ima 972.960 Bošnjaka (Muslimana), a u Bosni i Hercegovini 842.388 (25,70%).³³ Srba je u Bosni i Hercegovini bilo 1.406.043 (42,89%), Hrvata 711.666 (21,71%), Crnogoraca 12.828 (0,39%), Slovenaca 5.939 (0,18%), Makedonaca 2.391 (0,07%), Albanaca 3.642 (0,11%), Mađara 1.415 (0,04%), Roma 588 (0,02%) i Jugoslavena 275.864 (8,42%).

Etnička struktura stanovništva Bosanskog podrinja prema popisu 1961. godine, po općinama, vidi se u tabeli 6.³⁴

Tabela 6.

Etnička struktura stanovništva Bosanskog podrinja prema popisu iz 1961. godine											
Opći na	Sve ga	Bošnj aci	Srbi	Hrva ti	Slove nci	Mak edo nci	Crno go rci	Alba nci	Mad ari	Ro mi	Jugo sla veni
Bije ljina	78890	11993	61670	862	65	75	55	129	46	---	3807
Brat unac	23149	9919	12891	44	16	---	19	4	4	---	229
Čaj niče	11755	5616	5510	366	3	---	80	8	1	---	164
Fo ča	47173	19519	22876	460	67	43	877	39	18	81	3202
Gora žde	31303	19305	9569	314	75	33	402	38	6	---	1501
Roga tica	25649	12545	12122	368	8	5	25	4	1	---	543

³² *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1961. godini*: Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije, podaci po naseljima i općinama, knjiga III, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1994, 27-28.

³³ *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1961. godini*: Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije, podaci po naseljima i općinama, knjiga III, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1994, 27-28; *Statistički bilten 74*, 5.

³⁴ *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1961. godini*: Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije, podaci po naseljima i općinama, knjiga III, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1994, 27-28.

Srebrenica	29283	14.565	12.540	71	8	8	63	9	3	18	1967
Višegrad	24762	13689	9965	89	8	7	97	6	4	---	824
Vlasenica	23457	3386	14022	55	1	4	12	8	9	202	5733
Zvornik	34752	15342	14345	159	15	3	34	23	11	---	4478
Bos. podr.	330173	125879	175510	2788	266	178	1664	268	103	301	22448

U Bosanskom podrinju, u čiji sastav je ulazilo 10 općina, živjelo je 1961. godine 330.173 stanovnika. Bošnjaka je bilo 125.879 (38,13%), Srba 175.510 (53,16%), Hrvata 2.788 (0,84%), Slovenaca 266 (0,08%), Makedonaca 178 (0,05%), Crnogoraca 1.664 (0,50%), Albanaca 268 (0,08%), Mađara 103 (0,03%), Roma 301 (0,09%) i Jugoslavena 22.448 (6,80%).

U Jugoslaviji je 7. aprila 1963. godine, donešen novi savezni ustav po kome je država dobila ime Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ), a potom su usvajani republički ustavi.³⁵ Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine usvojen je 10. aprila 1963. godine, a dograđivan je ustavnim amandmanima 1967, 1969. i 1972. godine.³⁶ Novim Ustavom Narodna Republika Bosna i Hercegovina preimenovana je u Socijalističku Republiku Bosnu i Hercegovinu čime se nastojao obilježiti početak socijalističke samoupravne demokratije za razliku od one prethodne, koja je definirana kao narodna demokratija. Ovaj Ustav SFRJ nazvan je i „poveljom samoupravljanja“, jer se od tada model samoupravljanja proširio u sve sfere društvenog života. Ustavom su definirane društveno-političke zajednice u republici, a to su bile: općina, srez i republika. U periodu od 1963. do 1967. godine predsjednik Narodne skupštine bio je Rato Dugonjić, a nakon izbora 1967. ovu funkciju preuzeo je Džemal Bijedić i obavljao je do 1971. godine.³⁷

Dok se u zemlji tih godina vodila teška, složena i rizična kulturno-politička borba da se Bošnjacima konačno omogući da budu priznati kao narod, pa bilo to i pod vjerskim imenom, sa velikim početnim slovom (Musliman), dotle se početkom šezdesetih godina 20. stoljeća jedna grupa intelektualaca u emigraciji, da bi se oslobodila hrvatskog i srpskog pritiska, odlučno vratila bošnjaštvu kao jedinoj stvarnoj bosanskomuslimanskoj identifikaciji. Taj stav je jasno i argumentirano iznio Adil Zulfikarpašić u članku objavljenom 1963. godine u časopisu *Bosanski pogledi*, koji je izlazio u Fribourgu u Švicarskoj.³⁸ Iste godine, 28. decembra održana je Skupština Liberalnog Demokratskog

³⁵ Vidi: *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Beograd, 7. april 1963.

³⁶ Vidi: *Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine sa ustavnim amandmanima i ustavnim zakonima*, priredili: Nedžmudin Alagić, Pavle Bogdanić, Dobroslav Ivanišević, Novinska ustanova „Službeni list SR BiH“, Sarajevo 1969; Vera Katz, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini u periodu 1945-1990*, u: *Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2010, 63-64.

³⁷ V. Katz, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini u periodu 1945-1990*, 63-64.

³⁸ Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1998, 564.

Saveza Bošnjaka Muslimana u Minhenu sa koje su učesnici uputili javnosti rezoluciju. U rezoluciji se, između ostalog, ističe:

*(...) Mi nepokolebljivo stojimo na cjelovitosti Bosne i Hercegovine kao nedjeljive povijesne političke cjeline. U isto vrijeme mi izjavljujemo da je Bošnjaštvo za nas naše jedino nacionalno obilježje. Bošnjaštvo za nas nije nacionalizam, jer ne nosi u sebi isključivost i agresivnost. Mi Bošnjaštvo ne želimo nametnuti ni Srbima, ni Hrvatima u Bosni, niti želimo da se oni odreknu bilo koje kulturne i historijske veze i obilježja (...).*³⁹

Proces priznavanja Bošnjaka kao naroda tekao je sporo. Političke prilike u Jugoslaviji nisu bile zrele da se bošnjaštvo prihvati i u praksi provede. Početkom 60-ih godina 20. stoljeća, postepeno je unutar Saveza Komunističke Jugoslavije, posebno u Bosni i Hercegovini, sazrijevalo mišljenje da je teza o nacionalnom opredjeljivanju Bošnjaka ostatak nacionalističkog stava prema njima, te da nije zasnovana na znanstvenim principima. Na besmislenost nacionalnog opredjeljivanja Bošnjaka jasno je ukazao i Josip Broz Tito, kao neprikosnoveni autoritet u državi i partiji. To je svakako ubrzalo proces priznanja Bošnjaka (Muslimana) kao naroda.

Na šestom plenumu CK SK Bosne i Hercegovine 1963. godine, te na četvrtom kongresu SK Bosne i Hercegovine, 1965., odbačena su kao znanstveno neosnovana i politički štetna shvatanja o potrebi nacionalnog opredjeljivanja Bošnjaka. Ovakvo stanovište došlo je do izražaja prilikom donošenja Ustava SR Bosne i Hercegovine i Saveznog ustava 1963. godine. Odredbom o izmjeni grba Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), dodata je šesta buktinja (baklja), kao simbol SR Bosne i Hercegovine (i bošnjačkog naroda). Sve političke dileme u pogledu nacionalnosti Bošnjaka odlučno su odbačene na 17. sjednici CK SK Bosne i Hercegovine, u februaru 1968. godine, u čijim se zaključcima izričito ističe da i historija i „današnja socijalistička praksa“ potvrđuje „da su Muslimani poseban narod“. Njihovo ime bilo je ugrađeno u ustavne amandmane 1968, te u Ustav 1974. godine.⁴⁰

Bošnjaci su na popisu stanovništva 1971. godine na najbolji način pokazali da su poseban narod te da nisu ni Srbi, ni Hrvati, ni Crnogorci niti bilo ko drugi. Po ovom popisu u Jugoslaviji je živjelo 1.729.932 Bošnjaka ili 8,4% njenog ukupnog stanovništva. Prema brojnosti, Bošnjaci su tada bili treći narod u Jugoslaviji.⁴¹

³⁹ *Bosanski pogledi*, godina V, br. 31, Fribourg, januar-februar 1964, 1; Adib Dozić, *Bošnjačka nacija*, Sarajevo 2003, 321-322.

⁴⁰ Vidi: *Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, Savremena administracija, Beograd 1974; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 564.

⁴¹ *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1971. godini: Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije, podaci po naseljima i opštinama*, knjiga II, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1994, 11-17; *Statistički bilten* 74, 5; S. Selimović, S. Hadžić, *Tuzlanski kraj 1851-1991*, 91-92.

Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine može se, prema popisu iz 1971. godine, vidjeti u tabeli 7.⁴²

Tabela 7.

Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine prema popisu 1971. godine											
	Sve ga	Bošnj aci	Srbi	Hrva ti	Slove nci	Mak edonci	Crno go rci	Alba nci	Mađ ari	Ro mi	Jugo sla veni
BiH	3746111	1482430	1393148	772491	4053	1773	13021	3764	1262	1456	43796

U Bosni i Hercegovini je prema popisu stanovništva 1971. godine živjelo 3.746.111 stanovnika što je bilo više za 468.058 stanovnika (14,28%) u odnosu na 1961. godinu. Bošnjaka je bilo 1.482.430 (39,57%), Srba 1.393.148 (37,19%), Hrvata 772.491 (20,62%), Slovenaca 4.053 (0,11%), Makedonaca 1.773 (0,05%), Crnogoraca 13.021 (0,35%), Albanaca 3.764 (0,10%), Mađara 1.262 (0,03%), Roma 1.456 (0,04%) i Jugoslavena 43.796 (1,17%). Broj Bošnjaka se povećao sa 842.388 na 1.482.430 osoba, što predstavlja povećanje od 640.042 (75,98%). Upravo ovaj popis stanovništva pokazuje da se značajan broj Bošnjaka, koji nisu bili priznati kao narod, ranije opredjeljivao kao Srbin, Hrvat, Crnogorac, Jugoslaven itd.

U tabeli 8 predstavljena je etnička struktura stanovništva Bosanskog podrinja, prema popisu iz 1971. godine.⁴³

Tabela 8.

Etnička struktura stanovništva Bosanskog podrinja prema popisu 1971. godine											
Općina	Sve ga	Bošnj aci	Srbi	Hrva ti	Slov enci	Mak edo nci	Crno go rci	Alba nci	Mađ ari	Ro mi	Jugo sla veni
Bije ljina	86826	23343	60595	806	24	81	90	258	65	168	747
Brat unac	26513	13428	12820	50	---	3	36	16	1	26	15
Čaj niče	11602	6065	5353	29	1	1	99	18	1	---	14
Fo ča	48741	25766	21458	218	15	15	990	13	8	---	102
Gora žde	34685	24544	9293	179	30	12	280	26	3	38	168
Roga tica	25501	15096	10208	45	1	2	17	4	1	---	62

⁴² *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1971. godini: Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije, podaci po naseljima i opštinama*, knjiga II, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1994, 11-17.

⁴³ *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1971. godini: Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije, podaci po naseljima i opštinama*, knjiga II, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1994, 11-17.

Srebrenica	33357	20968	11918	109	6	8	48	26	5	5	121
Višegrad	25389	15752	7166	68	2	3	106	61	6	9	392
Vlasenica	26623	12881	13431	42	3	2	28	14	1	53	17
Zvornik	60910	32504	27769	107	18	10	44	31	13	49	49
Bos. podr.	380147	190347	180011	1653	100	137	1738	467	114	348	1687

Bosansko podrinje činilo je 10 općina: Bijeljina, Bratunac, Čajniče, Foča, Goražde, Rogatica, Srebrenica, Višegrad, Vlasenica i Zvornik. Na tom području je, prema popisu stanovništva 1971. godine, živjelo 380.147 stanovnika. Bilo je to mjesto zajedničkog života Bošnjaka, Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca, Crnogoraca, Albanaca, Mađara, Roma i Jugoslavena. Bošnjaka je bilo 190.347 (50,07%), Srba 180.011 (47,35%), Hrvata 1.653 (0,43%), Slovenaca 100 (0,03%), Makedonaca 135 (0,04%), Crnogoraca 1.378 (0,36%), Albanaca 467 (0,12%), Mađara 114 (0,03%), Roma 348 (0,09%) i Jugoslavena 1.687 (0,44%).

Stalne izmjene i dopune ustavnih rješenja nisu mogle stvoriti demokratsko društvo zbog jednopartijskog sistema i daljnje dominantne uloge Saveza komunista Jugoslavije u društvu. Česte privredne reforme, koje nisu donosile željene rezultate i ideje o liberalizaciji društva ranih sedamdesetih godina, dovele su do dubokih političkih kriza u jugoslavenskom društvu.⁴⁴

U procesu traženja više nezavisnosti i nadležnosti za republičke u odnosu na saveznu vlast došlo je do usvajanja novog Ustava Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, proglašenog na sjednici svih skupštinskih vijeća 25. februara 1974. godine.⁴⁵ Ovaj ustav je u uslovima socijalističkog samoupravljanja već bio pripremljen amandmanima iz 1967, 1969. i 1972. godine. Najveća novina koju je donio Ustav iz 1974. godine bilo je uvođenje Predsjedništva Bosne i Hercegovine kao kolektivnog organa vlasti. Predsjedništvo je imalo devet članova, a prvi predsjednik je bio Rato Dugonjić.⁴⁶

Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine je, na sjednici svih vijeća 29. aprila 1974. godine, imenovala članove i predsjednika Predsjedništva koji su tom parlamentarnom tijelu odgovarali za svoj rad. Prema novom Ustavu strukturu Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine činila su tri vijeća: Vijeće udruženog rada (160 delegata), Društveno-političko vijeće (80) i Vijeće općina (80). Skupštinski sistem bio je zasnovan na delegatskom principu, odnosno utvrđeno je formiranje delegatskih skupština počev od općine, preko grada Sarajeva do Republike. Općinsku

⁴⁴ Vidi više: Adnan Velagić, *Dok su gorjele buktinje: historija socijalističke Jugoslavije*, BZK Preporod, Mostar 2020.

⁴⁵ Vidi: *Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, Savremena administracija, Beograd 1974.

⁴⁶ V. Katz, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini u periodu 1945-1990*, 63-64.

skupštinu činila su tri vijeća: vijeće mjesnih zajednica, vijeće udruženog rada i društveno-političko vijeće. Gradska skupština i Republička skupština imale su ista vijeća. Samo su na općinskom nivou delegati birani neposredno, a gradske i Republička skupština formirane su od izabranih delegata, tj. posrednim putem.⁴⁷

U periodu od 1971. do maja 1974. godine predsjednik Skupštine Bosne i Hercegovine bio je Hamdija Pozderac, s ponovljenim mandatom do aprila 1978. godine. Nakon njega, do 1981. godine, dužnost predsjednika obavlja Niko Mihaljević. Mandate predsjednika Skupštine nastavili su Vaso Gačić do maja 1983., Ivica Blažević do aprila 1984., a u periodu od 1984. do aprila 1987. ovu dužnost obavljao je Salko Oruč. Od aprila 1987. godine do januara 1989. godine predsjednik Skupštine bio je Savo Čečur, a nakon njega Zlatan Karavdić do decembra 1990. godine.⁴⁸

Novi popis stanovništva u Bosni i Hercegovini održan je 1981. godine a etnička struktura se može vidjeti u tabeli 9.⁴⁹

Tabela 9.

Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine prema popisu 1981. godine											
	Sve ga	Bošnj aci	Srbi	Hrva ti	Slove nci	Make donci	Crno go rci	Alba nci	Mad ari	Ro mi	Jugo sla veni
BiH	4124256	1630033	1320738	758140	2755	1892	14114	4396	945	7251	347915

Prema popisu stanovništva iz 1981. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 4.124.256 stanovnika. Najbrojniji narod bili su Bošnjaci kojih je bilo 1.630.033 (39,52%). Srba je bilo 1.320.738 (32,02%), Hrvata 758.140 (18,38%), Slovenaca 2.755 (0,07%), Makedonaca 1.892 (0,05%), Crnogoraca 14.114 (0,34%), Albanaca 4.396 (0,11%), 945 (0,02%), Roma 7.251 (0,18%) i Jugoslavena 347.915 (8,44%). Iz tabele se može vidjeti da je povećan je broj Jugoslavena, sa 43.796 na 347.915 što predstavlja povećanje za 304.119 osoba. Broj Jugoslavena se u ukupnom procentu povećao sa 1,17% , 1971. godine, na 8,44%, 1991. godine.

Treba istaći činjenicu da je 4. maja 1980. godine umro Josip Broz Tito, doživotni predsjednik Jugoslavije, vrhovni komandant Oružanih snaga i predsjednik Partije (SKJ), kojega su građani Bosne i Hercegovine iznimno poštovali, te su se izjasnili kao Jugoslaveni, iskazujući tako podršku Jugoslaviji i jugoslavenstvu.

⁴⁷ V. Katz, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini u periodu 1945-1990*, 64.

⁴⁸ *Isto*, 68.

⁴⁹ *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini, Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije, podaci po naseljima i opštinama*, knjiga I, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1994, 11-17.

Etnička struktura stanovništva Bosanskog podrinja, prema popisu stanovništva 1981. godine, može se vidjeti u tabeli 10.⁵⁰

Tabela 10.

Etnička struktura stanovništva Bosanskog podrinja prema popisu 1981. godine											
Općina	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Slovinci	Makedonci	Crnogorci	Albanci	Mađari	Romi	Jugoslaveni
Bijeljina	92808	24282	56029	500	25	89	80	164	35	1359	9090
Bratunac	30333	17349	12055	41	---	4	31	18	---	124	645
Čajniče	10280	4880	4892	16	1	---	118	18	---	---	311
Foča	44641	23316	18908	141	10	7	947	20	3	8	1156
Goražde	36924	25142	9107	99	17	16	243	41	2	89	2017
Rogatica	23771	14020	8877	32	5	2	22	20	---	---	762
Srebrenica	36292	24930	10294	80	11	8	47	39	---	21	725
Višegrad	23201	14397	7648	60	4	6	86	15	2	---	858
Vlasenica	30498	15337	13531	44	4	2	81	33	5	352	978
Zvornik	73845	40801	30064	104	12	12	47	58	7	335	2110
Bos. podr.	402593	204454	171405	1117	89	146	1702	426	54	2288	18652

Iz tabele se može vidjeti da je prema popisu stanovništva 1981. godine u sastav Bosanskog podrinja ulazilo 10 općina: Bijeljina, Bratunac, Čajniče, Foča, Goražde, Rogatica, Srebrenica, Višegrad, Vlasenica i Zvornik. Na tom području živjelo je 402.593 stanovnika. Bošnjaka je bilo 204.454 (50,78%), Srba 171.405 (42,57%), Hrvata 1.117 ((0,28%), Slovenaca 89 (0,02%), Makedonaca 146 (0,04%), Crnogoraca 1.702 (0,42%), Albanaca 426 (0,11%), Mađara 54 (0,01%), Roma 2.288 (0,57%) i Jugoslavena 18.652 (4,63%).

Geografski položaj, razvijena privreda, obrazovanje i zdravstvo utjecali su da Bosansko podrinje bude privlačno mjesto za život ljudi različitih kultura, vjera i naroda. Na ovome prostoru su zajedno živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci, Albanci, Mađari, Romi i Jugoslaveni.

Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine iz 1974. godine bio je kontinuirano dopunjavani amandmanima. Tako su 12. jula 1976. godine usvojeni amandmani I-IV, kojima je uvedena institucija promjenjivog delegata i

⁵⁰ *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini, Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije, podaci po naseljima i opštinama, knjiga I, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1994, 11-17.*

povećano učešće skupština samoupravnih i interesnih zajednica u radu Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Nastojeći riješiti probleme u jugoslavenskom društvu, Skupština je usvajala amandmane na Ustav. Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine je 21. jula 1981. godine usvojila osam novih amandmana na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Donošenje amandmana pratio je paralelni proces kojim se, prema saveznom Ustavu, u predstavničkim organima smanjio mandat na jednu, a u izvršnim organima na dvije godine bez mogućnosti ponovnog izbora. Predsjednika Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine nije birala Skupština nego članovi Predsjedništva između sebe. U martu 1984. godine usvojeno je šest novih amandmana kojima se poboljšavao Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine u odnosu na razradu principa prema udruženom radu, odlučivanju i stepenu odgovornosti i slično. Međutim, ovi amandmani nisu mogli popraviti društvo jednopartijskog sistema koje je nastojalo preživjeti eksperimentiranjem sa samoupravnim i udruženim radom, kolektivnom odgovornošću itd.⁵¹

Druga polovina osamdesetih godina 20. stoljeća donijela je krupne promjene u demokratskom životu Bosne i Hercegovine. Dotadašnji centri političke moći koji su se nalazili u Savezu komunista Bosne i Hercegovine i pod njegovim uticajem u tadašnjim društveno-političkim organizacijama: Socijalističkom savezu radnog naroda Bosne i Hercegovine, Savezu sindikata Bosne i Hercegovine i Savezu socijalističke omladine Bosne i Hercegovine također su se pred pritiskom javnosti demokratizirali. Centar svih zbivanja i previranja bila je Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine u kojoj su vođene debate i traženi odgovori o budućem državnom i društvenom razvoju. Brojni štrajkovi i nezadovoljstva radnika, građana i studenata, stvaranje stvarnih i nametnutih afera poput afere „Agokomerc“ (izdavanje ovoj firmi mjenica bez pokrića), „Neum“ (izgradnja vikendica funkcionera pod privilegiranim uslovima) i druge, duboko su potresale bosanskohercegovačko društvo i vladajuću partiju i u suštini su značile traženje proširenja ljudskih i građanskih prava kroz nove forme demokratske predstavničke vlasti, pa i temeljne promjene društvenog uređenja. Ne treba zanemariti činjenicu da se sve ovo dešavalo u vrijeme paralelnih procesa u republikama bivše SFRJ i pada socijalističkih režima u Istočnoj Evropi.⁵²

Novih 38 amandmana na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, donesenih 11. aprila 1989. godine, učinilo je kraj jednopartijskom sistemu uvođenjem izbornih listi što je otvorilo vrata slobodnim izborima i ukupnoj demokratizaciji društva.⁵³

Naredne godine, u julu 1990. godine, 31 amandmanskom izmjenom na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine provedena je opsežna

⁵¹ V. Katz, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini u periodu 1945-1990*, 66.

⁵² *Isto*, 67-68.

⁵³ Ivica Lučić, Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja, *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP), br. 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2008, 107-140.

ustavna reforma koja će u velikoj mjeri uticati na buduće događaje. Njima je Bosna i Hercegovina definirana kao „demokratska i suverena država ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive“. Utvrđeno je da je teritorija Bosne i Hercegovine jedinstvena i nedjeljiva i da se „granice Republike mogu mijenjati samo u skladu s voljom građana cijele Republike, izraženom njihovim prethodnim izjašnjavanjem putem referendumu, ako se za mijenjanje izjasni najmanje dvije trećine ukupnog broja birača“. Značajna promjena izvršena je amandmanom po kojem su „svi oblici svojine ravnopravni i uživaju zaštitu“, kao i da je „slobodno obavljanje privredne i druge djelatnosti sredstvima u svim oblicima svojine“, čime je napušteno dotadašnje favoriziranje društvenog sistema privrede. Uveden je i princip podjele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, u odnosu na dotadašnje jedinstvo vlasti, tako da je Izvršno vijeće preimenovano u Vladu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine.⁵⁴

Usvajanjem ustavnih amandmana i donošenjem novog izbornog zakonodavstva omogućeno je održavanje prvih višestranačkih izbora u Bosni i Hercegovini, na kojima su građani slobodno mogli birati svoje predstavnike između više političkih stranaka i opcija. Od velikog značaja je tadašnja Odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o ustavnosti organiziranja političkih stranaka na nacionalnoj osnovi, što je otvorilo prostor formiranju i osnivanju više političkih stranaka s nacionalnim predznakom. Osim toga, važno je istaknuti da je s ovim ustavnim promjenama došlo do značajnog osamostaljivanja i jačanja državnosti Bosne i Hercegovine u okviru SFR Jugoslavije.⁵⁵

U intervalu između 1980. godine, koju je obilježila smrt Josipa Broza Tita, i 1990. godine kada se raspao Savez komunista Jugoslavije na njegovom posljednjem Četrnaestom kongresu, u svim jugoslavenskim republikama pojavljivale su se različite političke opcije, udruženja i pokreti. U Bosni i Hercegovini intenzivniji pluralistički interesi javno su se iskazali nakon Desetog kongresa Saveza komunista Bosne i Hercegovine. Ozbiljno pripremanje novih političkih stranaka odvijalo se još u vrijeme kada su se u redovima Saveza komunista Bosne i Hercegovine vodile debate da li uopće dozvoliti stranke na nacionalnoj osnovi. Međutim, stvarnost je nadilazila vladajući sistem. Već 26. maja 1990. održana je Osnivačka skupština Stranke demokratske akcije (SDA); 12. jula 1990. Srpske demokratske stranke (SDS) i 18. augusta 1990. godine Hrvatske demokratske zajednice (HDZ). Osim ovih stranaka, pojavile su se i stranke ljevice: Savez komunista – Socijalistička

⁵⁴ Vidi: *Amandmani LIX-LXXX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, NIO Službeni list SR BiH, Sarajevo 1990.

⁵⁵ Suad Arnautović, *Izbori u B osni i Hercegovini '90: analiza izbornog procesa*, Promocult, Sarajevo 1996, 11.

demokratska partija, Demokratski socijalistički savez Bosne i Hercegovine i Savez reformskih snaga.⁵⁶

Ustavne pretpostavke za uvođenje višestranačkog političkog sistema u Bosni i Hercegovini i održavanje višestranačkih izbora stvorene su usvajanjem amandmana LIX.-LXXX. na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine donesenih u julu 1990. godine. Zagarantirana je sloboda političkog organiziranja i djelovanja, a zabranjeno organiziranje i djelovanje usmjereno na nasilno rušenje ustavog poretka. Također, utvrđeno je da građani na osnovu općeg i jednakog biračkog prava, neposrednim i tajnim glasanjem biraju predstavnike u skupštine društveno-političkih zajednica na mandat od četiri godine.⁵⁷

Spomenutim amandmanima Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine reorganizirana je u dva vijeća: Vijeće građana za koje se neposredno biralo 130 poslanika i Vijeće općina u koje svaka općina i gradska zajednica biraju po jednog poslanika. Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine bila je ovlaštena da bira i razrješava člana Predsjedništva SFRJ iz Bosne i Hercegovine tajnim glasanjem, na prijedlog Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, uz prethodno neposredno izjašnjavanje građana. Međutim, u Bosni i Hercegovini taj izborni postupak bio je primijenjen ranije, 1989. godine, kada je na upražnjeno mjesto člana Predsjedništva SFRJ iz Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine izabran Bogić Bogićević. Amandmanskim postupkom uređeno je da sedmočlano Predsjedništvo Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine biraju građani neposredno, općim i tajnim glasanjem na četiri godine uz mogućnost za još jedan uzastopni mandat. Ustavnim zakonom za provođenje amandmana na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine određeno je da se do 15. septembra 1990. godine donesu brojni zakoni: o izboru odbornika i poslanika u skupštinu društveno-političkih zajednica, izboru i opozivu članova Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, izbornim jedinicama za izbor poslanika u vijeća Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, biračkim spiskovima, političkim organizacijama, javnom informiranju i Zakon o Radio-televiziji Sarajevo.⁵⁸

Izbori su raspisani za 18. novembr 1990. godine na osnovu Odluke predsjednika Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Zajedno su se birali članovi Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i

⁵⁶ Vidi: Raif Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije: svjedočenja*, Svjetlost, Sarajevo 2020; Maid Hadžiomerović, *Stranka demokratske akcije i stvarnost*, Sarajevo 1991; Ivica Lučić, *Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja*, *Časopis za suvremenu povijest (ČSP)*, br. 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2008, 107-140; Alija Izetbegović, *Sjećanja: autobiografski zapisi*, TKD Šahinpašić, Sarajevo 2001, 68-78; V. Katz, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini u periodu 1945-1990*, 70.

⁵⁷ *Amandmani LIX-LXXX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, NIO Službeni list SR BiH, Sarajevo 1990, 8-15.

⁵⁸ Vidi: Suad Arnautović, *Izbori u Bosni i Hercegovini '90: analiza izbornog procesa*, Promocult, Sarajevo 1996; V. Katz, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini u periodu 1945-1990*, 71.

Hercegovine i delegati za Skupštinu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Pri registraciji birača primijenjena je pasivna registracija na nivou općine, na osnovu podataka koje su građani prijavljivali prilikom prijave stalnog mjesta boravka. Ukupan broj građana upisanih u opće biračke spiskove bio je 3.033.921, od čega 100.432 na privremenom radu u inozemstvu. Da bi bili legitimni, bilo je potrebno da na izbore izađe više od 50% birača upisanih u opće biračke spiskove.⁵⁹

Za izbor članova Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine bile su formirane četiri kandidatske liste na kojima su bili kandidati Muslimani (Bošnjaci), Srbi, Hrvati i ostali koji se nisu nacionalno izjasnili ili su pripadali drugim narodima.

Građani su na izborima za članove Predsjedništva izabrali Fikreta Abdića, Aliju Izetbegovića, Ejupa Ganića, Biljanu Plavšić, Stjepana Kljujića i Franju Borasa. Za predsjednika Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine izabran je Alija Izetbegović.

Na općim izborima birani su i članovi Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine u dva doma: za Vijeće građana birano je 130 zastupnika, a za Vijeće općina 110 zastupnika, po jedan za svaku općinu.

U Vijeće građana izabrana su 43 zastupnika iz SDA, 34 iz SDS, 21 iz HDZ BiH, 15 iz SK BiH, 12 iz Savez reformskih snaga Jugoslavije (SRSJ), 2 iz LDS BiH i MBO, te jedan iz DSS BiH. Odaziv birača za izbore članova Skupštine u Vijeće građana bio je 77,5%.⁶⁰

Za Vijeće općina izabrana su 43 zastupnika iz SDA, 38 iz SDS, 23 iz HDZ BiH, 3 iz SK BiH, te po jedan iz SPO i SRSJ. Odaziv birača bio je 81,6%.⁶¹

Za predsjednika Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine izabran je Momčilo Krajišnik, a za predsjednika Vlade Jure Pelivan.⁶²

Na osnovu takvih izbornih rezultata, stvorena je koalicija tri političke stranke s (etno)nacionalnim predznakom na prostoru Bosne i Hercegovine. Međutim, već na prvim sjednicama jasno su se pokazale duboke razlike u rješavanju otvorenih pitanja. Njihovi politički interesi bili su dijametralno suprotni, prije svega u vezi s najvažnijim pitanjima o budućnosti Bosne i Hercegovine.

Nakon izbora 1990. godine, otvorena politička razmimoilaženja nastavljena su u političkim predstavničkim tijelima Bosne i Hercegovine. To je bilo vrijeme disolucije Jugoslavije i intenzivnih pregovora šest predsjednika

⁵⁹ Vidi: Suad Arnautović, *Izbori u Bosni i Hercegovini '90: analiza izbornog procesa*, Promocult, Sarajevo 1996; V. Katz, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini u periodu 1945-1990*, 72.

⁶⁰ Vidi: Suad Arnautović, *Izbori u Bosni i Hercegovini '90: analiza izbornog procesa*, Promocult, Sarajevo 1996.

⁶¹ *Isto.*

⁶² *Isto.*

republičkih predsjedništava koji nisu mogli naći izlaz iz duboke jugoslavenske krize.

Etnička struktura stanovništva Bosne i Hercegovine prema popisu iz 1991. godine može se vidjeti u tabeli 11.⁶³

Tabela 11.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 1991. godine						
Republika	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
Bosna i Hercegovina	4.377.033	1.902.956	1.366.104	760.852	242.682	104.439

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 4.377.033 stanovnika. Najbrojniji narod bili su Bošnjaci kojih je bilo 1.902.956 ili 43,50%. Srba je bilo 1.366.104 ili 31,21%, Hrvata 760.852 ili 17,38%, Jugoslavena 242.682 ili 5,54%, ostalih 104.439 ili 2,38%.

U destogodišnjem periodu se broj stanovnika Bosne i Hercegovine povećao sa 4.124.256 na 4.377.033, što predstavlja povećanje od 252.777 osoba ili 6,13%. Bilo je to usljed mira koji je vladao, razvijene privrede, razvijenog zdravstva, obrazovanja i kulture. Vidljivo je da se broj Jugoslavena smanjio sa 347.915 na 242.682, što predstavlja smanjenje od 105.233 osobe. Bilo je to usljed jačanja nacionalizma i velikodržavnih projekata u najvećim republikama jugoslavenske zajednice. Težnja jugoslavenskih republika za osamostaljenjem mijenjala je i svijest građana Bosne i Hercegovine i jačala republički (državni), etnički, vjerski, kulturni identitet kod većine stanovnika.

Etnička struktura stanovništva Bosanskog podrinja prema popisu iz 1991. godine može se vidjeti u tabeli 12.⁶⁴

Tabela 12.

Stanovništvo Bosanskog podrinja prema etničkoj pripadnosti po popisu stanovništva 1991. godine u brojkama po općinama						
Općina	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
Bijeljina	96.988	30.229	57.389	492	4.426	4.452
Bratunac	33.619	21.535	11.475	40	223	346
Čajniče	8.956	4.024	4.709	5	77	141

⁶³ Vidi: *Popis stanovništva Bosne i Hercegovine 1991. godine*, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo 1999; *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini*. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, *Statistički bilten*, 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993, 7-127.

⁶⁴ *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini*. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima, *Statistički bilten*, 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993, 7-127.

Foča	40.513	20.790	18.315	94	463	851
Goražde	37.573	26.296	9.843	80	789	565
Rogatica	21.978	13.209	8.391	19	186	173
Srebrenica	36.666	27.572	8.315	38	380	361
Višegrad	21.199	13.471	6.743	32	319	634
Vlasenica	33.942	18.727	14.359	39	340	477
Zvornik	81.295	48.102	30.863	122	1.248	960
Bosansko podrinje	412.729	223.955	170.402	1.312	8.451	8.960

Bosansko podrinje je prema popisu stanovništva 1991. godine činilo 10 općina: Bijeljina, Bratunac, Čajniče, Foča, Goražde, Rogatica, Srebrenica, Višegrad, Vlasenica i Zvornik. Na tom području živjelo je 412.729 stanovnika što je za 10.136 ili 2,52% stanovnika više u odnosu na 1981. godinu. U etničkoj strukturi stanovništva najbrojniji su bili Bošnjaci kojih je bilo 223.955 (54,26%). Srba je bilo 170.402 (41,29%), Hrvata 1.312 (0,32%), Jugoslavena 8.451 (2,05%) i Ostalih 8.960 (2,17%). U desetogodišnjem periodu povećao se broj Bošnjaka u ukupnom stanovništvu Bosanskog podrinja sa 50,78% na 54,26%. Bilo je to usljed stabilog prirodnog priraštaja, mira, razvijene privrede, zdravstva te činjenice da se značajan broj Bošnjaka „krio“ u Jugoslavenima i drugim grupama. Broj Jugoslavena se u periodu 1981-1991. godine smanjio u ukupnom stanovništvu Bosanskog podrinja sa 4,63% na 2,05% ili u brojkama sa 18.652 na 8.451 osobu. Vidljivo je, također, da se broj Srba smanjio u ukupnom stanovništvu sa 42,57% na 41,29% ili u brojkama sa 171.405 na 170.402 osoba. Bilo je to, prije svega, zbog odlaska Srba u susjednu Srbiju radi zaposlenja ili školovanja.

Zaključak

Drugi svjetski rat je, osim ljudskih gubitaka, nanio veliku štetu privredi Bosne i Hercegovine, posebno industriji koja je bila izložena teškim razaranjima i oštećenjima.

Slično stanje bilo je i u Bosanskom podrinju, te cijeloj sjeveroistočnoj Bosni, gdje su porušeni mnogi stambeni objekti. U Vlasenici je porušeno 6.042 kuće, Zvorniku 3.847, Loparama 1.191, Tuzli 1.081, Kladnju 889, Srebrenici 850, Suhom Polju 729, Brčkom 701, Lukavcu 664, Bijeljini 422 i Gradačcu 177 kuća.

Komunistička partija na prostoru sjeveroistočne Bosne nije bila aktivna, pa je ostavila prostor za djelovanje svojim političkim i ideološkim protivnicima. Po okolnim šumama kretale su se manje ili veće „četničke i ustaške grupe“, koje su napadale lokalno stanovništvo, maltretirali ih i pljačkali. Četnici su bili organizovani u grupama pet do deset ljudi, a negdje i stotinjak, kao što je bilo na Majevici i Ozrenu. Oni su bili vrlo aktivni u Posavini, Semberiji i drugim prostorima.

Protv komunističke vlasti djelovali su i bivši zarobljenici, povratnici iz Njemačke, Belgije i Nizozemske. Oni su razvili aktivnosti na cijelom prostoru Bosanskog podrinja. Bivši zarobljenici su govorili o svom lijepom životu u Francuskoj, Belgiji i Nizozemskoj, o tome kako su tamo čitavi gradovi ostali neporušeni, saobraćaj je funkcionirao, te da se „čude pustoši koju vide u Jugoslaviji“, tumačeći, „da tako ne bi bilo da Jugoslavija nije zaratila sa Njemačkom“.

Period mira i stabilnosti od 1945. do 1991. godine omogućio je, između ostalog, snažan ekonomski, obrazovni, kulturni i demografski razvoj Bosne i Hercegovine.

Bosna i Hercegovina je nakon završetka Drugog svjetskog rata imala površinu 51.121 km². Na tom prostoru živjelo je, prema popisu stanovništva 1948. godine, 2.565.277 stanovnika. Lica muškog spola bilo je 1.237.381 a ženskog 1.327.896. Domaćinstava je bilo 498.294. Prema popisu stanovništva 1948. godine Srba je bilo 1.136.116 (44,29%), Bošnjaka 788.384 (30,73%), Hrvata 614.142 (23,94%), Slovenaca 4.338 (0,17%), Makedonaca 675 (0,03%), Crnogoraca 3.094 (0,12%), ostalih Slavena 12.947 (0,50%), neslavena 5.338 (0,21%) i nepoznato 193 (0,007%).

Bosansko podrinje je 1948. godine činilo osam kotara (srezova): Bijeljina, Foča, Goražde, Rogatica, Srebrenica, Višegrad, Vlasenica i Zvornik. Bratunac je u to vrijeme bio u Srezu Srebrenica, a Čajniče u Srezu Goražde. Na tom području živjelo je 326.930 stanovnika. Bošnjaka je bilo 123.798 (37,87%), Srba 199.232 (60,94%), Hrvata 2.938 (0,90%), Slovenaca 78 (0,02%), Makedonaca 41 (0,01%), Crnogoraca 194 (0,06%), ostalih Slavena 144 (0,04%), neslavena 194 (0,06%) i nepoznato 21 (0,006%). Bošnjaci su 1948. godine činili većinu stanovništva u srezovima Goražde i Zvornik a Srbi u srezovima Bijeljina, Foča, Rogatica, Srebrenica, Višegrad i Vlasenica.

Prema popisu stanovništva 1953. godine za sva lica jugoslavenskog porijekla, „koja nisu bliže nacionalno opredijeljeno“, što se prije svega odnosilo na Bošnjake, uvedena je nova statistička kategorija „Jugoslaven-neopredijeljen“. Takvih „neopredijeljenih Jugoslavena“ (Bošnjaka) bilo je u Jugoslaviji 998.697, a u Bosni i Hercegovini 891.798 (31,32%). Srba je u Bosni i Hercegovini bilo 1.264.372 (44,40%), Hrvata 654.229 (22,97%), Slovenaca 6.300 (0,22%), Makedonaca 1.884 (0,07%), Crnogoraca 7.336 (0,26%) i svih ostalih 21.869 (0,77%).

Na području Bosanskog podrinja živjelo je 360.195 stanovnika. Bošnjaka je bilo 143.442 (39,74%), Srba 211.099 (58,49%), Hrvata 3.267 (0,91%), Slovenaca 237 (0,07%), Makedonaca 184 (0,05%), Crnogoraca 813 (0,23%), Čeha, Poljaka, Ukrajinaca i Rusa 119 (0,03%), ostalih neslavena 146 (0,04%) te ostalih Slavena 1.608 (0,45%). Bošnjaci su činili većinu stanovništva u srezovima Goražde i Rogatica, a Srbi u srezovima Bijeljina, Foča, Srebrenica, Višegrad, Vlasenica i Zvornik.

U popisu iz 1961. godine uvedena statistička odrednica „Musliman u etničkom smislu“. Tom prilikom utvrđeno je da u Jugoslaviji ima 972.960

Bošnjaka (Muslimana), a u Bosni i Hercegovini 842.388 (25,70%).⁶⁵ Srba je u Bosni i Hercegovini bilo 1.406.043 (42,89%), Hrvata 711.666 (21,71%), Crnogoraca 12.828 (0,39%), Slovenaca 5.939 (0,18%), Makedonaca 2.391 (0,07%), Albanaca 3.642 (0,11%), Mađara 1.415 (0,04%), Roma 588 (0,02%) i Jugoslavena 275.864 (8,42%).

U Bosanskom podrinju, u čiji sastav je ulazilo 10 općina, živjelo je 1961. godine 330.173 stanovnika. Bošnjaka je bilo 125.879 (38,13%), Srba 175.510 (53,16%), Hrvata 2.788 (0,84%), Slovenaca 266 (0,08%), Makedonaca 178 (0,05%), Crnogoraca 1.664 (0,50%), Albanaca 268 (0,08%), Mađara 103 (0,03%), Roma 301 (0,09%) i Jugoslavena 22.448 (6,80%).

Bošnjaci su na popisu stanovništva 1971. godine na najbolji način pokazali da su poseban narod te da nisu ni Srbi, ni Hrvati, ni Crnogorci niti bilo ko drugi. Po ovom popisu u Jugoslaviji je živjelo 1.729.932 Bošnjaka ili 8,4% njenog ukupnog stanovništva. Prema brojnosti, Bošnjaci su tada bili treći narod u Jugoslaviji.

U Bosni i Hercegovini je prema popisu stanovništva 1971. godine živjelo 3.746.111 stanovnika što je bilo više za 468.058 stanovnika (14,28%) u odnosu na 1961. godinu. Bošnjaka je bilo 1.482.430 (39,57%), Srba 1.393.148 (37,19%), Hrvata 772.491 (20,62%), Slovenaca 4.053 (0,11%), Makedonaca 1.773 (0,05%), Crnogoraca 13.021 (0,35%), Albanaca 3.764 (0,10%), Mađara 1.262 (0,03%), Roma 1.456 (0,04%) i Jugoslavena 43.796 (1,17%). Broj Bošnjaka se povećao sa 842.388 na 1.482.430 osoba, što predstavlja povećanje od 640.042 (75,98%). Upravo ovaj popis stanovništva pokazuje da se značajan broj Bošnjaka, koji nisu bili priznati kao narod, ranije opredjeljivao kao Srbin, Hrvat, Crnogorac, Jugoslaven itd.

Na području Bosanskog podrinja je, prema popisu stanovništva 1971. godine, živjelo 380.147 stanovnika. Bilo je to mjesto zajedničkog života Bošnjaka, Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca, Crnogoraca, Albanaca, Mađara, Roma i Jugoslavena. Bošnjaka je bilo 190.347 (50,07%), Srba 180.011 (47,35%), Hrvata 1.653 (0,43%), Slovenaca 100 (0,03%), Makedonaca 135 (0,04%), Crnogoraca 1.378 (0,36%), Albanaca 467 (0,12%), Mađara 114 (0,03%), Roma 348 (0,09%) i Jugoslavena 1.687 (0,44%).

Prema popisu stanovništva iz 1981. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 4.124.256 stanovnika. Najbrojniji narod bili su Bošnjaci kojih je bilo 1.630.033 (39,52%). Srba je bilo 1.320.738 (32,02%), Hrvata 758.140 (18,38%), Slovenaca 2.755 (0,07%), Makedonaca 1.892 (0,05%), Crnogoraca 14.114 (0,34%), Albanaca 4.396 (0,11%), 945 (0,02%), Roma 7.251 (0,18%) i Jugoslavena 347.915 (8,44%). Broj Jugoslavena povećan je sa 43.796 na 347.915 što predstavlja povećanje za 304.119 osoba, a u ukupnom procentu broj Jugoslavena povećao se sa 1,17% - 1971. godine, na 8,44% - 1991. godine.

⁶⁵ *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1961. godini*: Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije, podaci po naseljima i opštinama, knjiga III, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1994, 27-28; *Statistički bilten* 74, 5.

Bilo je to i zbog činjenice da je 4. maja 1980. godine umro Josip Broz Tito, doživotni predsjednik Jugoslavije, vrhovni komandant Oružanih snaga i predsjednik Partije (SKJ), kojega su građana Bosne i Hercegovine u to vrijeme iznimno poštovali, te su se izjasnili kao Jugoslaveni, iskazujući tako podršku Jugoslaviji i jugoslavenstvu.

Prema popisu stanovništva 1981. godine u sastav Bosanskog podrinja ulazilo 10 općina: Bijeljina, Bratunac, Čajniče, Foča, Goražde, Rogatica, Srebrenica, Višegrad, Vlasenica i Zvornik. Na tom području živjelo je 402.593 stanovnika. Bošnjaka je bilo 204.454 (50,78%), Srba 171.405 (42,57%), Hrvata 1.117 ((0,28%), Slovenaca 89 (0,02%), Makedonaca 146 (0,04%), Crnogoraca 1.702 (0,42%), Albanaca 426 (0,11%), Mađara 54 (0,01%), Roma 2.288 (0,57%) i Jugoslavena 18.652 (4,63%). Geografski položaj, razvijena privreda, obrazovanje i zdravstvo utjecali su da Bosansko podrinje bude privlačno mjesto za život ljudi različitih kultura, vjera i naroda. Na ovome prostoru su zajedno živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci, Albanci, Mađari, Romi i Jugoslaveni.

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 4.377.033 stanovnika. Najbrojniji narod bili su Bošnjaci kojih je bilo 1.902.956 ili 43,50%. Srba je bilo 1.366.104 ili 31,21%, Hrvata 760.852 ili 17,38%, Jugoslavena 242.682 ili 5,54%, ostalih 104.439 ili 2,38%.

U periodu 1981-1991. godine, broj stanovnika Bosne i Hercegovine povećao se sa 4.124.256 na 4.377.033, što predstavlja povećanje od 252.777 osoba ili 6,13%. Bilo je to usljed mira koji je vladao, razvijene privrede, razvijenog zdravstva, obrazovanja i kulture. Broj Jugoslavena smanjio se sa 347.915 na 242.682, što predstavlja smanjenje od 105.233 osobe (43,36%). Bilo je to usljed jačanja nacionalizma i velikodržavnih projekata u najvećim republikama jugoslavenske zajednice. Težnja jugoslavenskih republika za osamostaljenjem mijenjala je i svijest građana Bosne i Hercegovine i jačala republički (državni), etnički, vjerski, kulturni identitet kod većine stanovnika.

Na području Bosanskog podrinja živjelo je, prema popisu stanovništva 1991. godine, 412.729 stanovnika što je za 10.136 ili 2,52% stanovnika više u odnosu na 1981. godinu. U etničkoj strukturi stanovništva najbrojniji su bili Bošnjaci kojih je bilo 223.955 (54,26%). Srba je bilo 170.402 (41,29%), Hrvata 1.312 (0,32%), Jugoslavena 8.451 (2,05%) i Ostalih 8.960 (2,17%). U desetogodišnjem periodu povećao se broj Bošnjaka u ukupnom stanovništvu Bosanskog podrinja sa 50,78% na 54,26%. Bilo je to usljed stabilog prirodnog priraštaja, mira, razvijene privrede, zdravstva te činjenice da se značajan broj Bošnjaka „krio“ u Jugoslavenima i drugim grupama. Broj Jugoslavena se u periodu 1981-1991. godine smanjio u ukupnom stanovništvu Bosanskog podrinja sa 4,63% na 2,05% ili u brojkama sa 18.652 na 8.451 osobu. Također, broj Srba se smanjio u ukupnom stanovništvu sa 42,57% na 41,29% ili u brojkama sa 171.405 na 170.402 osoba. Bilo je to, prije svega, zbog odlaska Srba u susjednu Srbiju radi zaposlenja ili školovanja.

U periodu od 1948. do 1991. godine broj stanovnika Bosne i Hercegovine povećao se sa 2.565.277 na 4.377.033, što predstavlja povećanje za 1.811.756 osoba (70,62%). Broj Bošnjaka povećan je sa 788.384 na 1.902.956 osoba, što je povećanje od 1.114.572 osobe (141,37%). Srbi su zabilježili povećanje sa 1.136.116 na 1.366.104 osobe, što predstavlja povećanje 229.988 osoba (20,24%), a Hrvati sa 614.142 na 760.852 osobe, što je povećanje 146.710 osoba (23,89%). Broj ostalih se povećao sa 26.585 na 347.121 osobi, što predstavlja povećanje od 320.536 osoba (1205,70%).⁶⁶

Bošnjaci su 1948. godine činili 30,73% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine, Srbi 44,29%, Hrvati 23,94% a Ostali 1,04%. Godine 1991. Bošnjaci su činili 43,50%, Srbi 31,21%, Hrvati 17,38% i Ostali 7,93% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine.

Na području Bosanskog podrinja broj stanovnika se, u periodu 1948-1991. godine, povećao sa 326.930 na 412.729, što predstavlja povećanje od 85.799 osoba (26,24%). Bošnjaci su imali povećanje sa 123.798 na 223.965 osoba, što predstavlja povećanje od 100.167 osoba (80,90%). Srbi su zabilježili smanjenje sa 199.322 na 170.402 osobe, što predstavlja smanjenje od 29.396 osoba (14,51%), a Hrvati sa 2.938 na 1.312 osobe, što je smanjenje za 1.626 osoba (55,66%). Broj Ostalih se povećao sa 672 na 17.411 osoba, što je povećanje od 16.739 osoba (2490,92%).

Bošnjaci su 1948. godine činili 37,87% ukupnog stanovništva Bosanskog podrinja, Srbi 60,94%, Hrvati 0,90% a Ostali 0,21%. Godine 1991. Bošnjaci su činili 54,26%, Srbi 41,29%, Hrvati 0,32% i Ostali 0,40% ukupnog stanovništva Bosanskog podrinja.

Broj Bošnjaka se u socijalističkom periodu, u ukupnom stanovništvu Bosanskog podrinja, kontinuirano povećavao usljed stabilog prirodnog priraštaja, mira, razvijene privrede, zdravstva te činjenice da se značajan broj Bošnjaka „krio“ u Jugoslavenima i drugim grupama. U isto vrijeme se smanjivao broj Srba i Hrvata u ukupnom stanovništvu ovoga područja. Bilo je to, prije svega, zbog odlaska Srba i Hrvata u susjednu Srbiju, odnosno Hrvatsku radi zaposlenja ili školovanja.

Summary

Apart from human losses, the Second World War caused great damage to the economy of Bosnia and Herzegovina, especially to the industry that was exposed to severe destruction and damage.

The situation was similar in the Bosnian Podrinje, and in the whole of northeastern Bosnia, where many residential buildings were destroyed. In

⁶⁶ Vidi: Xavier Bougarel, *Nadživjeti carstva: Islam, nacionalni identitet i politička lojalnost u Bosni i Hercegovini*, Udruženje za modernu historiju, Sarajevo 2020, 136-137.

Vlasenica 6,042 houses were destroyed, 3,847 in Zvornik, 1,191 in Lopare, 1,081 in Tuzla, 889 in Kladanj, 89 in Kladanj, 750 in Srebrenica, 729 in Suho Polje, 701 in Brcko, 664 in Lukavac, 422 in Bijeljina and 177 in Gradačac.

The Communist Party was not active in northeastern Bosnia, leaving room for its political and ideological opponents. More or less „Chetnik and Ustasha groups“ were moving around the surrounding forests, attacking the local population, harassing and looting them. The Chetniks were organized in groups of five to ten people, and about a hundred, as was the case in Majevisa and Ozren. They were very active in Posavina, Semberija and other areas.

Former prisoners of war, returnees from Germany, Belgium and the Netherlands, also opposed the communist government. They developed activities in the entire area of the Bosnian Podrinje. The former prisoners spoke about their beautiful life in France, Belgium and the Netherlands, about how whole cities remained intact there, the traffic worked, and that they were „surprised by the devastation they see in Yugoslavia“, explaining that „not so it would be if Yugoslavia did not go to war with Germany.

„ The period of peace and stability from 1945 to 1991 enabled, among other things, the strong economic, educational, cultural and demographic development of Bosnia and Herzegovina. After the end of the Second World War, Bosnia and Herzegovina had an area of 51,121 km².

According to the 1948 census, 2,565,277 people lived in the area. There were 1,237,381 males and 1,327,896 females. There were 498,294 households. According to the 1948 census, there were 1,136,116 Serbs (44.29%), 788,384 Bosniaks (30.73%), 614,142 Croats (23.94%), 4,338 Slovenes (0.17%), and 675 Macedonians (0.03%), Montenegrins 3,094 (0.12%), other Slavs 12,947 (0.50%), non-Slavs 5,338 (0.21%) and unknown 193 (0.007%).

In 1948, the Bosnian Podrinje consisted of eight districts (counties): Bijeljina, Foča, Goražde, Rogatica, Srebrenica, Višegrad, Vlasenica and Zvornik. At that time, Bratunac was in the Srebrenica County, and Čajniče was in the Goražde County. In this area lived 326,930 inhabitants. There were 123,798 Bosniaks (37.87%), 199,232 Serbs (60.94%), 2,938 Croats (0.90%), 78 Slovenes (0.02%), 41 Macedonians (0.01%), and 194 Montenegrins (0.06%), other Slavs 144 (0.04%), non-Slavs 194 (0.06%) and unknown 21 (0.006%). In 1948, Bosniaks made up the majority of the population in the counties of Goražde and Zvornik, and Serbs in the counties of Bijeljina, Foča, Rogatica, Srebrenica, Višegrad and Vlasenica.

According to the 1953 census, a new statistical category, „Yugoslav-undecided“, was introduced for all persons of Yugoslav origin, „who are not close to the national identity“, which primarily referred to Bosniaks. There were 998,697 such „undecided Yugoslavs“ (Bosniaks) in Yugoslavia and 891,798 (31.32%) in Bosnia and Herzegovina. There were 1,264,372 Serbs (44.40%) in Bosnia and Herzegovina, 654,229 Croats (22.97%), 6,300 Slovenes (0.22%), 1,884 Macedonians (0.07%), and 7,336 Montenegrins (0.26. %) and all other 21,869 (0.77%).

In the area of the Bosnian Podrinje lived 360,195 inhabitants. There were 143,442 Bosniaks (39.74%), 211,099 Serbs (58.49%), 3,267 Croats (0.91%), 237 Slovenes (0.07%), 184 Macedonians (0.05%), and 813 Montenegrins. 0.23%), Czechs, Poles, Ukrainians and Russians 119 (0.03%), other non-Slavs 146 (0.04%) and other Slavs 1,608 (0.45%). Bosniaks made up the majority of the population in the counties of Goražde and Rogatica, and Serbs in the counties of Bijeljina, Foča, Srebrenica, Višegrad, Vlasenica and Zvornik.

In the 1961 census, the statistical determinant „Muslim in the ethnic sense“ was introduced. On that occasion, it was determined that there are 972,960 Bosniaks (Muslims) in Yugoslavia, and 842,388 (25.70%) in Bosnia and Herzegovina. There were 1,406,043 Serbs (42.89%) in Bosnia and Herzegovina, 711,666 Croats (21.71%), 12,828 Montenegrins (0.39%), 5,939 Slovenes (0.18%), and 2,391 Macedonians. %, Albanians 3,642 (0.11%), Hungarians 1,415 (0.04%), Roma 588 (0.02%) and Yugoslavs 275,864 (8.42%).

In 1961, the Bosnian Podrinje region, which included 10 municipalities, had a population of 330,173. There were 125,879 Bosniaks (38.13%), 175,510 Serbs (53.16%), 2,788 Croats (0.84%), 266 Slovenes (0.08%), 178 Macedonians (0.05%), 1,664 Montenegrins (0.50%), Albanians 268 (0.08%), Hungarians 103 (0.03%), Roma 301 (0.09%) and Yugoslavs 22,448 (6.80%).

In the 1971 census, Bosniaks showed in the best way that they are a special people and that they are neither Serbs, nor Croats, nor Montenegrins, nor anyone else. According to this census, 1,729,932 Bosniaks lived in Yugoslavia, or 8.4% of its total population. According to the number, Bosniaks were the third people in Yugoslavia at that time. According to the 1971 census, there were 3,746,111 inhabitants in Bosnia and Herzegovina, which is 468,058 inhabitants (14.28%) more than in 1961. There were 1,482,430 Bosniaks (39.57%), 1,393,148 Serbs (37.19%), 772,491 Croats (20.62%), 4,053 Slovenes (0.11%), and 1,773 Macedonians (0.05%), 13,021 Montenegrins (0.35%), 3,764 Albanians (0.10%), 1,262 Hungarians (0.03%), 1,456 Roma (0.04%) and 43,796 Yugoslavs (1.17%). The number of Bosniaks increased from 842,388 to 1,482,430, an increase of 640,042 (75.98%). It is this census that shows that a significant number of Bosniaks, who were not recognized as a people, previously opted for Serbs, Croats, Montenegrins, Yugoslavs, etc.

According to the 1971 census, there were 380,147 inhabitants in the Bosnian Podrinje area. It was a place where Bosniaks, Serbs, Croats, Slovenes, Macedonians, Montenegrins, Albanians, Hungarians, Roma and Yugoslavs lived together. There were 190,347 Bosniaks (50.07%), 180,011 Serbs (47.35%), 1,653 Croats (0.43%), 100 Slovenes (0.03%), 135 Macedonians (0.04%), and 1,378 Montenegrins. 0.36%), 467 Albanians (0.12%), 114 Hungarians (0.03%), 348 Roma (0.09%) and 1,687 Yugoslavs (0.44%).

According to the 1981 census, there were 4,124,256 inhabitants in Bosnia and Herzegovina. The most numerous people were Bosniaks, of whom there were 1,630,033 (39.52%). There were 1,320,738 Serbs (32.02%), 758,140

Croats (18.38%), 2,755 Slovenes (0.07%), 1,892 Macedonians (0.05%), 14,114 Montenegrins (0.34%), and Albanians. 4,396 (0.11%), 945 (0.02%), Roma 7,251 (0.18%) and Yugoslavs 347,915 (8.44%). The number of Yugoslavs increased from 43,796 to 347,915, which is an increase of 304,119 people, and the total percentage of Yugoslavs increased from 1.17% in 1971 to 8.44% in 1991.

This was due to the fact that Josip Broz Tito, the lifelong president of Yugoslavia, the Supreme Commander of the Armed Forces and the President of the Party (SKJ), died on May 4, 1980. He was highly respected by the citizens of Bosnia and Herzegovina at the time. as Yugoslavs, thus expressing support for Yugoslavia and Yugoslavism.

According to the 1981 census, the Bosnian Podrinje included 10 municipalities: Bijeljina, Bratunac, Čajniče, Foča, Goražde, Rogatica, Srebrenica, Višegrad, Vlasenica and Zvornik. In that area lived 402,593 inhabitants. There were 204,454 Bosniaks (50.78%), 171,405 Serbs (42.57%), 1,117 Croats (0.28%), 89 Slovenes (0.02%), 146 Macedonians (0.04%), and 1,702 Montenegrins. (0.42%), Albanians 426 (0.11%), Hungarians 54 (0.01%), Roma 2,288 (0.57%) and Yugoslavs 18,652 (4.63%). Geographical position, developed economy, education and health care have made the Bosnian Podrinje an attractive place for people of different cultures, religions and peoples to live in. Bosniaks, Serbs, Croats, Slovenes, Montenegrins, Macedonians, Albanians, Hungarians, Roma and Yugoslavs have lived together in this area.

According to the 1991 census, there were 4,377,033 inhabitants in Bosnia and Herzegovina. The most numerous people were Bosniaks, of whom there were 1,902,956 or 43.50%. There were 1,366,104 Serbs or 31.21%, 760,852 Croats or 17.38%, 242,682 Yugoslavs or 5.54%, the other 104,439 or 2.38%. In the period 1981-1991. year, the population of Bosnia and Herzegovina increased from 4,124,256 to 4,377,033, which is an increase of 252,777 people or 6.13%. It was due to the peace that prevailed, developed economy, developed health, education and culture. The number of Yugoslavs decreased from 347,915 to 242,682, a decrease of 105,233 (43.36%). This was due to the strengthening of nationalism and large-scale projects in the largest republics of the Yugoslav community. The aspirations of the Yugoslav republics for independence also changed the consciousness of the citizens of Bosnia and Herzegovina and strengthened the republican (state), ethnic, religious, cultural identity of the majority of the population.

According to the 1991 census, there were 412,729 inhabitants in the Bosnian Podrinje area, which is 10,136 or 2.52% more than in 1981. In the ethnic structure of the population, the most numerous were Bosniaks, who numbered 223,955 (54.26%). There were 170,402 Serbs (41.29%), 1,312 Croats (0.32%), 8,451 Yugoslavs (2.05%) and 8,960 others (2.17%). In the ten-year period, the number of Bosniaks in the total population of the Bosnian Podrinje increased from 50.78% to 54.26%. This was due to the stable natural increase, peace, developed economy, health and the fact that a significant

number of Bosniaks „hid“ in the Yugoslavs and other groups.

The number of Yugoslavs in the period 1981-1991. decreased in the total population of the Bosnian Podrinje from 4.63% to 2.05% or in numbers from 18,652 to 8,451 persons. Also, the number of Serbs decreased in the total population from 42.57% to 41.29% or in numbers from 171,405 to 170,402 persons. It was, first of all, due to the departure of Serbs to neighboring Serbia for employment or education.

In the period from 1948 to 1991, the population of Bosnia and Herzegovina increased from 2,565,277 to 4,377,033, which is an increase of 1,811,756 persons (70.62%). The number of Bosniaks increased from 788,384 to 1,902,956 persons, which is an increase of 1,114,572 persons (141.37%). Serbs recorded an increase from 1,136,116 to 1,366,104 persons, an increase of 229,988 persons (20.24%), and Croats from 614,142 to 760,852 persons, an increase of 146,710 persons (23.89%). The number of others increased from 26,585 to 347,121 people, which is an increase of 320,536 people (1205.70%). In 1948, Bosniaks made up 30.73% of the total population of Bosnia and Herzegovina, Serbs 44.29%, Croats 23.94% and Others 1.04%. In 1991, Bosniaks accounted for 43.50%, Serbs 31.21%, Croats 17.38% and Others 7.93% of the total population of Bosnia and Herzegovina.

In the area of the Bosnian Podrinje, the number of inhabitants, in the period 1948-1991. year, increased from 326,930 to 412,729, which is an increase of 85,799 people (26.24%). Bosniaks had an increase from 123,798 to 223,965 persons, which is an increase of 100,167 persons (80.90%). Serbs recorded a decrease from 199,322 to 170,402 persons, which is a decrease of 29,396 persons (14.51%), and Croats from 2,938 to 1,312 persons, which is a decrease of 1,626 persons (55.66%). The number of Others increased from 672 to 17,411 persons, which is an increase of 16,739 persons (2490.92%).

In 1948, Bosniaks made up 37.87% of the total population of the Bosnian Podrinje, Serbs 60.94%, Croats 0.90% and Others 0.21%. In 1991, Bosniaks made up 54.26%, Serbs 41.29%, Croats 0.32% and Others 0.40% of the total population of the Bosnian Podrinje. During the socialist period, the number of Bosniaks in the total population of the Bosnian Podrinje continuously increased due to stable natural growth, peace, developed economy, health and the fact that a significant number of Bosniaks „hid“ in Yugoslavs and other groups. At the same time, the number of Serbs and Croats in the total population of this area was decreasing. This was, first of all, due to the departure of Serbs and Croats to neighboring Serbia, ie Croatia for employment or education.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Neobjavljeni izvori/Unpublished sources

1. Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo: *Fond Ministarstva industrije i rudarstava*.
2. Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo: *Fond Zemaljska komisija za ratnu štetu*.
3. Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo: *Zemaljska uprava narodnih dobara, Uprava tehničkih baza*.
4. Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla: *Oblasni komitet Saveza komunista, Tuzla*.
5. Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla: *Okružni komitet Komunističke partije Jugoslavije, Tuzla*.

Objavljeni izvori/Published sources:

1. *Amandmani LIX-LXXX na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, NIO Službeni list SR BiH, Sarajevo 1990.
2. *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knj. 1, Stanovništvo po polu i domaćinstva, Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku i evidenciju, Beograd, 1951.
3. *Novi Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije: Ustavni zakon od 13. I.1953. i Ustav od 31. I. 1946. (delovi koji nisu ukinuti)*, sa pogovorom prof. dr. Jovana Đorđevića, Službeni list FNRJ, Beograd 1953.
4. *Odluka Ustavotvorne skupštine Narodne Republike Bosne i Hercegovine o proglašenju Ustava Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 31. decembar 1946. godine.
5. *Popis stanovništva 1953*, knjiga 1, vitalna i etnička obeležja: konačni rezultati za FNRJ i narodne republike, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1959.
6. *Popis stanovništva Bosne i Hercegovine 1991. godine*, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo 1999.
7. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1961. godini: Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije, podaci po naseljima i opštinama*, knjiga III, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1994.
8. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1971. godini: Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije, podaci po naseljima i opštinama*, knjiga II, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1994.
9. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini, Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije, podaci po naseljima i opštinama*, knjiga I, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1994.
10. *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine u Bosni i Hercegovini. Nacionalni sastav stanovništva, rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima*, *Statistički bilten*, 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1993.
11. *Prvi (Osnivački) kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine (1-5. novembar 1948)*, *Stenografske bilješke*, priredio Veselin Mitrašević, Sarajevo 1988, Pozdravni govor Moše Pijade, 18-22; *Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1950.
12. *Službeni list Federalne Bosne i Hercegovine*, broj 11, godina I, od 18. augusta 1945.
13. *Statistički bilten*, br. 74, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981: Stanovništvo prema narodnosti. Rezultati po opštinama*, Sarajevo 1982.
14. *Statistički godišnjak 1945-1953*, Narodna Republika Bosna i Hercegovina, Zavod za statistiku i evidenciju, Sarajevo, 1954.
15. *Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, Beograd 1946.
16. *Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1946.

17. *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Beograd, 7. april 1963.
18. *Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine sa ustavnim amandmanima i ustavnim zakonima*, priredili: Nedžmudin Alagić, Pavle Bogdanić, Dobroslav Ivanišević, Novinska ustanova „Službeni list SR BiH“, Sarajevo 1969.
19. *Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, Savremena administracija, Beograd 1974.

Novine/Newspapers:

1. *Bosanski pogledi*, godina V, br. 31, Fribourg, januar-februar 1964.
2. *Front Slobode*, godina IV, br. 95, Tuzla, 8. decembar 1946.
3. *Front Slobode*, godina VI, br. 171, Tuzla, 19. juni 1947.
4. *Oslobođenje*, godina IV, br. 1, Sarajevo, 6. januar 1946.
5. *Oslobođenje*, godina IV, br. 11, Sarajevo, 17. mart 1946.
6. *Oslobođenje*, godina XXVII, br. 8060, Sarajevo, 7. novembar 1970.

Knjige/Books:

1. Arnautović Suad, *Izbori u B osni i Hercegovini '90: analiza izbornog procesa*, Promocult, Sarajevo 1996.
2. Bećirović Denis, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije prema Bosni i Hercegovini (1804-2020)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2021.
3. Bilandžić Dušan, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi*, drugo izdanje, Zagreb 1978.
4. Bougarel Xavier, *Nadživjeti carstva: Islam, nacionalni identitet i politička lojalnost u Bosni i Hercegovini*, Udruženje za modernu historiju, Sarajevo 2020.
5. Dizdarević Raif, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije: svjedočenja*, Svjetlost, Sarajevo 2020.
6. Filandra Šaćir, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo 1998.
7. Grupa autora, *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, knj. 2, Sarajevo 1990.
8. Hadžić Senaid, Selimović Sead, *Kultura i tradicija u Bosni i Hercegovini: višemilenijski kontinuitet*, Tuzla 2012.
9. Hadžić Senaid, *Veliki zaokret: Bosna i Hercegovina u vremenu tranzicije (od 1880-ih do 1950-ih)*, Arhiv Tuzlanskog kantona, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla 2021.
10. Hadžiomerović Maid, *Stranka demokratske akcije i stvarnost*, Sarajevo 1991.
11. Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo 1998
12. Izetbegović Alija, *Sjećanja: autobiografski zapisi*, TKD Šahinpašić, Sarajevo 2001.
13. Kamberović Husnija, *Hod po trnju: Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*, Institut za istoriju, Sarajevo 2011.
14. Kamberović Husnija, *Prema modernom društvu: Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj 2000.
15. Katz Vera, *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini u periodu 1945-1990*, u: *Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2010
16. Sarač-Rujanac Dženita, *Odnos vjerskog i nacionalnog u identitetu Bošnjaka od 1980. do 1990. godine*, Institut za istoriju, Sarajevo 2012.
17. Selimović Sead, Hadžić Senaid, *Tuzlanski kraj 1851-1991: demografske i socijalne promjene*, Off-set, Tuzla 2007.
18. Šabotić Izet, *Tvrda kora i krvave brazde: Agrarna reforma i kolonizacija u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1948. godine*, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla 2021.
19. Velagić Adnan, *Dok su gorjele buktinje: historija socijalističke Jugoslavije*, BZK

- Preporod, Mostar 2020.
20. Velagić Adnan, *Na užarenom kamenu: Hercegovina u XIX i XX stoljeću*, FHN Univerziteta „Džemal Bijedić“, Mostar 2016.

Članci/Articles:

1. Hadžić Senaid, Selimović Sead, Demografske promjene Tuzlanskog kraja (1878-1992), *Stav*, god. 3, br. 8/9, Tuzla 2004, 51-62.
2. Hadžić Senaid, Selimović Sead, Društveni razvoj sjeveroistočne Bosne od 1945. do 1952. godine, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*, br. 6, Tuzla 2005, 83-96.
3. Jajčević Jasmin, Informbirovska kriza i Bosna i Hercegovina (1948-1956) u historijskim izvorima i historiografiji, *Historijski pogledi*, god. 4, br. 6, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla 2020, 93-121. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.93>).
4. Lučić Ivica, Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja, *Časopis za savremenu povijest (ČSP)*, br. 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2008, 107-140.
5. Selimović Sead, Iskorištavanje i uništavanje privrede Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu, *Historijski pogledi*, god. 3, br. 3, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla 2020, 176-194. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.3.176>).
6. Selimović Sead, Obnova i konsolidacija privrednih preduzeća Tuzlanskog okruga 1945-1952. godine, *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 46, god. 46, Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2016, 189-208.
7. Selimović Sead, Obnova naselja Tuzlanskog okruga porušenih u Drugom svjetskom ratu, *Arhivska praksa*, br. 19, god. 19, Arhiv Tuzlanskog kantona, Društvo arhivskih zaposlenika Tuzlanskog kantona, Tuzla 2016, 514-526.
8. Selimović Sead, Političke i društveno-ekonomske promjene u Bijeljini od 1945. do 1953. godine, *Historijski pogledi*, god. 3, br. 4, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla 2020, 178-204. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2020.3.4.178>).
9. Selimović Sead, Utjecaj migracija na etničku i vjersku strukturu stanovništva Brčkog u socijalističkom periodu, *Migracije i Brčko: Zbornik radova*, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla 2020, 332-354.
10. Velagić Adnan, Bosna i Hercegovina u političkoj orbiti Karađorđeva i Tikveša, *Historijski pogledi*, god. 4, br. 6, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla 2020, 122-134. (<https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2021.4.6.135>).